

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
BİTLİS EREN UNIVERSITY

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Graduate School of
Social Sciences

BİTLİS

Yukarı Dicle Havzasında Yeni Assur Dönemi

Ölü Gömme Geleneği

Songül YETİŞİR

Yüksek Lisans Tezi

Arkeoloji Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ/ERZURUM ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YUKARI DİCLE HAVZASINDA YENİ ASSUR DÖNEMİ
ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SONGÜL YETİŞİR

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ATIYE BAHAR MERGEN

ARALIK 2019

BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Yukarı Dicle Havzası’nda Yeni Assur Dönemi Ölü Gömme Geleneği” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 20/12/2019

Songül Yetişir

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

E-posta: songul_yetisir@hotmail.com

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“Yukarı Dicle Havzası’nda Yeni Assur Dönemi Ölü Gömme Geleneği” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 20/12/2019

Tezi Hazırlayan:

İmza

Songül Yetişir

Danışman:

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar Mergen

Arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı:

İmza

Doç. Dr. Yunus Levent Ekinci

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Arkeoloji** Anabilim Dalı öğrencisi **Songül Yetiştir** tarafından hazırlanan “**Yukarı Dicle Havzasında Yeni Assur Dönemi Ölü Gömme Geleneği**” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, / / 2019 tarihinde, saat’te yapılmış ve tezin oy birliği/oy çokluğu ile kabul/rededilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

Bitlis Eren, Arkeoloji

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

Bitlis Eren, Arkeoloji

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Serpil AYTÜRE

Bitlis Eren, Tarih

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Bilcan GÖKÇE

İğdır Üniversitesi, Sanat Tarihi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Yunus Levent EKİNCİ

Bitlis Eren, Arkeoloji

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak YL Tezi olduğunu onaylıyorum.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

.... / / 2019

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN

Songül YETİŞİR

**YUKARI DİCLE HAVZASINDA YENİ ASSUR DÖNEMİ ÖLÜ GÖMME
GELENEĞİ**

ÖZET

İnsanlığın tarih sahnesine çıkışından itibaren ölüm konusu her zaman ilgi çeken bir konu olmuştur. Tez konumuzu oluşturan araştırmada, Mezopotamya'nın kuzeyinde kalan Yukarı Dicle Havzası temel alınarak, dört farklı Yeni Assur kentinden ölü gömme gelenekleri üzerine veriler toplanıp bir değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme yapılan şehirler Diyarbakır'ın il sınırları içerisinde yer alan; Ziyaret Tepe, Kavuşan Höyük, Üçtepe ve Hakemi Use'dir. Tez kapsamında incelenen bu yerleşimlerin bazılarının Yeni Assur döneminde eyalet merkezi olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Bu sebepten çok sayıda oda mezar ve krali mezarların varlığı bu duruma bağlanmaktadır. MÖ. 1. binde Yukarı Dicle Havzasına gelip burada varlığını sürdüren Assurlular, bölgedeki yerel kültürleri de kendi bünyelerine katarak sanatsal ve yaşamsal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Neolitikten başlayıp günümüze kadar süre gelen, köklü bir geçmişe sahip olan; inhumasyon ve kremasyon gömülerinin uygulandığı Yeni Assur kentlerinde, mezar tipolojisi farklılık gösterdiğinden bu konu tarafımızca seçilerek yerel ve genel özellikler tüm yönleriyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kullanmış olduğumuz veriler neticesinde, eski çağlardan itibaren insan için ölümün ne kadar değerli olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmanın amacı, ölümü sadece fiziki açıdan değerlendirmek değil, aynı zamanda ölüm sonrası yapılan ritüelleri de arkeolojik açıdan değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Yukarı Dicle Havzası, Ziyaret Tepe, Kavuşan Höyük, Üçtepe, Hakemi Use.

Republic of Turkey

Bitlis Eren University Graduate School of Social Sciences

Department Archaeology

Master Thesis, December 2019

Supervisor: Assoc. Dr. Atiye Bahar MERCEN

Songül YETİŞİR

**BURIAL TRADITION IN THE UPPER DİCLE BASIN IN NEO ASSURIAN
PERIOD**

ABSTRACT

The issue of death always has been a subject of interest since the beginning of human history. In the research that constitutes our thesis topic, data were collected and evaluated on the burial traditions from four different Assyrian cities based on the Upper Tigris Basin in the north of Mesopotamia. The cities that are evaluated located in district of Diyarbakır. Ziyaret Tepe, Kavuşan Höyük, Üçtepe and Hakemi Use. It is known that some of these settlements examined during the thesis were state centre of Neo-Assyrian period. For this reason, the presence of numerous chamber tombs and royal tombs is attributed to this situation. B.C. Assyrians, who came to the 1st Thousand Upper Tigris Basin and continued to exist here, continued their artistic and vital activities by including local cultures in the region.

From the Neolithic to the present, it has a long history; In the Assyrian cities where inhumation and cremation burials were applied, the tomb typology differed and this issue was chosen by us and local and general characteristics were tried to be revealed in all aspects. The chamber tombs, simple earth tombs, chest tombs and royal tombs seen in the Neo-Assyrian cities are the types of tombs that will be discussed in this thesis. According the data we have used, it has been understood how valuable the death for human being since ancient times. The study is not only to evaluate death from a physical point of view, but also to evaluate the rituals performed after death from an archaeological point of view.

Keywords: Mesopotamia, Upper Tigris Basin, Ziyaret Tepe, Kavusan Höyük, Üçtepe, Hakemi Use.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	V
RESİMLER LİSTESİ	VII
HARİTALAR LİSTESİ	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ÖLÜM VE ÖLÜ GÖMME

1.1. Ölüm Olgusu ve Ritüeller	4
1.2. Tarihöncesi Dönemlerden Birinci Bin Yıla Kadar Ölüm Süreci	5
1.3. KUZEY MEZOPOTAMYA ÖLÜM VE ÖTEKİ DÜNYA ANLAYIŞI.....	7
1.3.1. Kuzey Mezopotamya Cenaze Ayinleri	9
1.3.2. Kuzey Mezopotamya Ölü Kültü	10

İKİNCİ BÖLÜM

YUKARI DİCLE HAVZASI'NIN FİZİKİ VE TARİHİ COĞRAFYASI

2.1. Assur Devleti'nin Kuruluşu	16
2.1.1. Yukarı Dicle Havzasında Yeni Assur Dönemi	18
2.2. Yeni Assur Döneminde Yukarı Dicle Havzasının Genel Durumu ve Önemli Yerleşim Merkezleri.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ASSUR DÖNEMİ ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ VE MEZAR TİPLERİ

3.1. Yeni Assur Dönemi Mezar Tipleri.....	22
3.1.1. Basit Toprak Mezar	22
3.1.2. Sandık Mezar.....	22
3.1.3. Oda Mezar	22

3.1.4. Lahit Mezar	23
3.1.5.Çömlek Mezar	23
3.2. Yeni Assur Dönemi Gömme Biçimleri.....	23
3.2.1. İnhumasyon	23
3.2.2. Kremasyon (Yakarak) Gömme	23
3.3. Yeni Assur Dönemi Ölü Gömme Geleneği	24

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ASSUR DÖNEMİ ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNİN ZİYARET TEPE, KAVUŞAN HÖYÜK, ÜÇ TEPE VE HAKEMİ USE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Ziyaret Tepe	32
4.1.1. Mezarların Konumu	33
4.1.2. Mezar Tipleri.....	34
4.1.3. Gömme Biçimleri	35
4.1.4. Mezar Buluntuları	37
4.2. Kavuşan Höyük.....	39
4.2.1. Mezarların Konumu	41
4.2.2. Mezar Tipleri.....	41
4.2.3. Gömme Biçimleri	42
4.2.4. Mezar Buluntuları	43
4.3. Üçtepe	44
4.3.1. Mezarların Konumu	45
4.3.2. Mezar Tipleri.....	46
4.3.3. Gömme Biçimleri	47
4.3.4. Mezar Buluntuları	47
4.4. Hakemi Use.....	48
4.4.1. Mezarların Konumu	49
4.4.2. Mezar Tipleri.....	49
4.4.3. Gömme Biçimleri	49
4.4.4. Mezar Buluntuları	51
KAYNAKLAR	58
ÖZGEÇMİŞ	64

RESİMLER LİSTESİ

3.1. Assur krallarına ait oda mezarların planı.....	25
3.2. Dur Katlımmu kentindeki kremasyon çukurları.....	27
4.1. Basit toprak mezar.....	34
4.2. Sarayda kremasyon (Ziyaret Tepe)	35
4.3. Sarayda kremasyon (Ziyaret Tepe) ölü yakma çukurları	37
4.4. Bir zamanlar ölüye sunulan adaklar içeren kap.....	38
4.5. Bir kremasyondan kalma külleri barındıran,çifte çanaklı gömü	38
4.6. El şeklinde klipsiyle tunç fibula ve boncuklar	39
4.7. Hakemi Use M-233	50
4.8. Hakemi Use M-238	50
4.9. Hakemi Use M-259	51
4.10.Hakemi Use M-233 ele geçen vazo.....	52
4.11. Hakemi Use M-238 ele geçen çanak.....	52
4.12.Hakemi Use M-238 ele geçen vazo.....	53
4.13. Hakemi Use M-238 ele geçen memecikli kap.....	53
4.14.Hakemi Use M-259 ele geçen kandil	54
4.15.Hakemi Use M-262 ele geçen memecikli kap.....	54

HARİTALAR LİSTESİ

1.1. Mezopotamya ve çevresi.....	2
2.1. Yukarı Dicle Havzası.....	12
2.2. Assurlular ve yayılım alanları.....	16
2.3. Yeni Assur Dönemi.....	19
2.4. Yeni Assur Döneminde Yukarı Dicle Havzası'nın genel durumu ve önemli yerleşim merkezleri.....	20
4.1. Ziyaret Tepe.....	32
4.2. Kavuşan Höyük.....	40
4.3. Üçtepe Höyüğü (TAY).....	44
4.4. Hakemi Use Höyüğü (TAY).....	48

SİMGELER VE KISALTMALAR

MÖ. : Milattan Önce

Yy. : Yüzyıl

s. : Sayfa Sayısı

m. : Metre

km. : Kilometre

mm. : Milimetre

kg : Kilogram

ÖNSÖZ

Kültürel açıdan oldukça zengin olan Mezopotamya Bölgesi tarih boyunca bilim insanlarının dikkatini çekmiştir. Neolitik çağdan başlayıp Bizans çağına kadar devam eden süreçte varlık göstermiş uygarlıkların ortaya çıkarılması için birçok kazı yapılmıştır.

Katılmış olduğum kazı ve araştırmalarda edinilen deneyimler sonucunda ölü gömme gelenekleri ile ilgili konuda tez çalışması yapmaya karar verdim. Bu bölge ve alanı seçmenin nedeni ise Yukarı Dicle Havzası'ndaki Assur yerleşmelerindeki mezarlar, hem ilgi çekici hem de bölgedeki Assur kültürü hakkında önemli bilgiler veren yerleşimler olmasıdır.

Ölü gömme geleneklerinin incelenmesi uygarlıkların bazı kültürel özelliklerini ortaya çıkarma adına oldukça önemlidir. Bu açıdan uygarlıkların ekonomik yapıları, yaşam tarzları ve dini hayatları noktasında ölü gömme geleneklerinin incelenmesi bize bazı bilgiler vermektedir.

Bu çalışmada Yukarı Dicle Havzası'nda MÖ.1. binde ölü gömme gelenekleri, farklı bir bakış açısı ile bugüne kadar yapılmış olan yayın ve araştırmalardan yararlanılarak somut bulgularla desteklenmiş bir çalışma ortaya koymak istenmiştir. Dört bölümden oluşacak çalışmada 1. bölümde ölüme bakış açısı, 2. bölümde Yeni Assur döneminin tarihi ve coğrafyası. 3. ve 4. Bölümde ise Yeni Assur dönemi ölü gömme gelenekleri ele alınıp incelenerek tez tamamlanmış olacaktır.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca bana daima destek olan başta annem olmak üzere tüm aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Beni yönlendiren, gerek akademik anlamda bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım gerekse manevi olarak yanımda olan ve tezin her aşamasında sabırla ve özveriyle bana yol gösteren, çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Atiye Bahar MERGEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tezime katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Bilcan GÖKÇE ve Dr. Öğr. Üyesi Serpil AYTÜRE hocalarıma ayrıca teşekkür ederim.

Manevi olarak desteklerini benden esirgemeyen hem meslektaşlarım hem arkadaşlarım Ümit SARIN, Fatime BAL, Öznur YUMUK, Emre GÜLTEKİN, Rıdvan YİĞİT, Cebrail YEŞİLÇAY, Şıvan AYUS, Ahmet UĞUR ve Nihat ÇORAK'a teşekkür ederim.

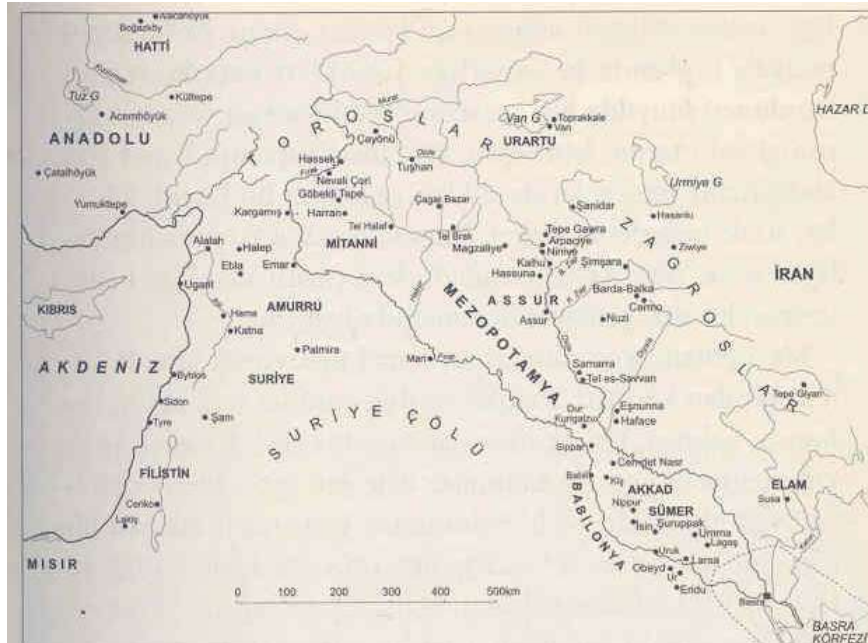
Songül YETİŞİR

2019 BİTLİS

GİRİŞ

Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bölgeye Helenistik dönemden itibaren Yunanlılar; mesos (orta) ve potamos (nehir) kelimelerinden oluşan ve ‘iki nehir arası ülke’ anlamına gelen Mezopotamya olarak tanımlanır. Mezopotamya Bölgesi’ne Arap kaynaklarında aynı anlama gelen Nehreyn (Naharina) denilirken, Sümer kaynaklarında Mezopotamya’nın güney kısmı Kengi/Kengir olarak adlandırılmıştır. Eski Çağ’da Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden Basra Körfezi’ne kadar uzanan ve Fırat-Dicle ırmakları arasında kalan bölge, "Mezopotamya" olarak isimlendirilmiştir. Mezopotamya’nın Basra Körfezi’nden itibaren iki nehrin birbirlerine en çok yaklaştıkları yere kadar olan bölümüne "Aşağı Mezopotamya", daha kuzeyde kalan ve Güneydoğuya yakın olan kısmına ise "Yukarı Mezopotamya" denilmiştir. Günümüzde ise Mezopotamya, kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları, batıda ise Suriye Çölü ile çevrili alanı kapsamaktadır.¹ Mezopotamya doğal sınırlara sahip değildir. Bir başka deyişle Arabistan Çölü’ne, diğer taraftan Anadolu’ya açılması bölgedeki kültürün kısa zamanda Ön Asya’nın farklı bölgelerinde yayılıp etki etmesini sağlamıştır.²

Harita 1.1. Mezopotamya ve çevresi. (Köroğlu, s.13).

¹ Suzan Akkuş, *Mezopotamya’da Törenler*, Ankara, 2014, s. 1-17.

² Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2006, s. 24-27.

İnsanın yeryüzüne ayak basması bundan yaklaşık olarak 2.5 milyon yıl öncesine dayanmaktadır ve varolduğu günden bu yana, kültür ve yaşam tarzı geleneklerinde pek çok değişim olmuştur. Önemli olan değişimlerden biri de ölü gömme geleneği olarak kabul edilmektedir. Toplumların ölü gömme geleneklerine değinmeden önce, neden ölümlerini gömdükleriyle ilgili sorulara açıklık getirmek yerinde olacaktır. Pek çok kaynak ölü gömmenin gerçek anlamda yerleşik yaşamla beraber başladığından bahseder. Fakat ölü gömme merasiminin aslında insanlığın varoluşundan bu yana olduğu da bilinmektedir. İlk ölü gömme geleneği *Neanderthal* insanının mağaralardaki insan kemikleri üzerinde yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Bu gelenek yerleşik yaşama geçildikten sonra değişmiştir. Yerleşik yaşam, ağırlıklı olarak sınırları belli bir bölgede yaşama, mevsim döngülerinde doğanın ölümünü algılamayı ve ölümü içine alarak ona tabi olmamayı ve bir anlamda bunu aşmayı gerektirir. İnsanlık tarihinin her döneminde ölüm, insanların düşüncelerinde çok farklı şekilde yer almıştır. Ölüm, insanların sevdiklerinden ayrılması ve sevdiklerini bilinmeyene yollaması anlamlarını taşımaktadır. Ölülere yapılan bazı işlem ve ritüeller vardır, bunların temelinde toplumların öteki dünya algısı yatmaktadır.³ Ritüellerde belli sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde ölüyü gittiği yerde rahat ettirme en yaygın düşünce olarak ortaya çıkmıştır.

Toplumlara bakıldığı zaman farklı farklı ölü gömme gelenekleri uyguladıkları görülmektedir. Bu tez çalışmasında dört yerleşim yeri üzerinden bir derleme yaparak eldeki verilerle Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni Assur Dönemi ölü gömme geleneğini yorumlanmaya çalışılmıştır. Genel olarak ölü gömme geleneklerine bakıldığı zaman, insanların ölümlerini iki farklı şekilde gömdüklerini bilmekteyiz. En erken dönemlerden günümüze kadar devam eden gömme şekli, ölünün ceset halinde (inhumasyon) gömülmesidir. İkinci gömme şekli ise yakarak gömme (kremasyon)'dir. Bununla beraber gömme şekli konut içi (intramural) ve konut dışı (ekstramural) olarak iki şekilde uygulanmıştır.

Yerleşik yaşamdan öncesi hakkında pek bilgi olmamasına rağmen, yerleşik yaşama geçildikten sonra (neolitik dönem) ölümlerin yapılan basit toprak mezarlara gömüldüğü arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkmıştır.⁴ Kazılarda ele geçen iskelet,

³ Vecihi Özkaya, Aytac Coşkun, *Körtiktepe Kazıları, Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler*, İstanbul 2007, s. 85-98.

⁴ Özgüç, s. 3-47.

mezar ve ölü armağanları geçmişte yaşamış toplumların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi yapıları hakkında bilgi verdikleride bir gerçektir.

Yukarı Dicle Havzası'nda Assur yerleşimlerinin birçoğunda mezar yapıları tespit edilmiştir. Fakat tez içerisinde sadece 4 yerleşim üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Yeni Assur yerleşimi olan; Ziyaret Tepe (Tushan), Üçtepe (Kurkh), Kavuşan Höyük, Gre Dimse, Hakemi Use ve Aşağı Salat'ta Yeni Assur Dönemine ait mezarlar açığa çıkarılmıştır. Bu yerleşimlerde inhumasyon ve kremasyon gömü tipi uygulanmış olup, mezar yapıları çoğunlukla yerleşim içidir. Mezarlar ve mezarlara konulan Assur etkili pişmiş toprak kaplar, küpe, boncuk gibi süs eşyaları ortak kültürel etkileşimi temsil etmektedir.⁵

⁵ Şenyurt, Akçay, Aklan, s. 239.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM VE ÖLÜ GÖMME

1.1.Ölüm Olgusu ve Ritüeller

Var olan bilgilere göre ölüm, ‘bir insan, bir hayvan veya bir bitkide yaşamın tam ve kesin olarak sona ermesi’ şeklinde tanımlanmaktadır.⁶ Eski çağlardan beri insanların ilgisini çeken ölüm, uygarlıktan uygarlığa değişen farklı davranış biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar bu doğrultuda ölüm ve sonrası için değişik ritüeller geliştirmişlerdir. Ölümün evrenselliği kapsayan bir konu olduğu için, farklı açılardan ele alınıp incelenmesi ve yorumlanması gerekmektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği; bir gün öleceği bilgisine sahip olmasıdır.⁷

Mezopotamya’da ölünün yeraltı dünyasına yolculuğu su ile sağlanmaktaydı. Ölünün, kutsal sayılan ve yeraltı sularının kaynağı olan Apzu’yu geçmesi gerektiğine inanılırdı. Yeraltı suları ile bağlantılı olan bu ritüeller, aslında ölünün Apzu’yu rahat bir şekilde geçerek ölümler diyarına geçmesi ile alakalı olduğu düşünülmektedir.⁸

Arkeolojik kazılar 19. yy’in başlarından itibaren artmaya başlamıştır. Bu süreçten önce ölüm olgusuna, ölümle bağlantılı ritüellere ve mezar yapılarına ilişkin bilgilere ilkel yöntemler yerine daha detaylı yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Kazılar ile açığa çıkan bulgular, bilimsel çalışmalarla elde edilen sonuçlarla beraber değerlendirilmektedir.⁹ Bu değerlendirmeler, farklı dönemlere ait yerleşimlerden çıkarılan bütün mezar yapılarında karmaşık bir uygulamanın olduğunu ve bu uygulamanın Paleolitik Çağ’dan bu yana dönüşerek gelişerek devam ettiğini ortaya koymuştur.

Ölüm bir dönüşüm, seyahat, vedalaşma ve sonsuz uyku halidir. Ölen kişinin bedeni kutsaldır ve bedenini zarar görmemesi için özen gösterilir. Çünkü ölüm bir son olarak algılanmamış aksine öteki dünya anlayışının var olduğunu ortaya

⁶ Hacer Topyürek, Eski Uygur Türkçesinde ‘Ölüm’ Kavramı İle İlgili İfadeler, Kütahya, 2009, s. 169-198.

⁷ Topyürek, s. 169.

⁸ Yılmaz, s. 5-15.

⁹ Umut Parlıtı, *M.Ö III. Binyıl Doğu Anadolu Bölgesi’nin Ölü Gömme Gelenekleri ve Mezar Tipleri*, Doktora Tezi, Erzurum, 2019, s. 45.

çıkarmıştır. İnsanlar ölen yakınlarına son görevlerini yerine getirmiştir. Sevgi, saygı ve bağlılığın göstergesi olarak onların öteki dünyada rahat etmeleri için ölü gömme adetlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. Eski çağlardan bu yana ölü gömme, ölü bedeninin bir ritüel eşliğinde defnedilmesi ve günlük kullanım eşyaları ile beraber gömülmesi şeklinde gerçekleşir.¹⁰

1.2.Tarihöncesi Dönemlerden Birinci Bin Yıla kadar Ölüm Süreci

Arkeolojik olarak tarih öncesi dönemde, ölümle ilgili hiçbir belge olmaması zor çalışma koşullarını ortaya çıkarmıştır. Yazı öncesi dönem için çıkan kanıt yorumlamak ve tanımlamak imkânsıza yakındır. Ancak arkeoloji biliminin gereği olarak eldeki verilerden yola çıkarak yorum ve tanımlama yapılabilmektedir. Bunu yapmak içinde incelenmesi gereken ölümden sonra yapılan uygulamalar ve ölümlerin gömülme uygulamaları olacaktır.¹¹

Ölüm bilincinin insanın zihninde yer etmiş olması, ölümün başka hiçbir olguya benzemediğinin farkında olması demektir. Birçok antropolog bu farkındalığı kabul edilip ilk ortaya çıkışını günümüzden yaklaşık 150 000 yıl önce ortaya çıktığı sanılan *Homo Neanderthalensis* 'e kadar geriye götürmektedir.¹² İlk ve en çok bilinen kanıt Kuzey Irak'ta Zagros Dağları'ndaki Şanidar mağarasında gözlemlenmektedir.¹³

Günümüzden 60 000 binyıl öncesinde yaşadığı düşünülen Şanidar halkından günümüze kalan ve 1957'de Ralph Solecki tarafından başlatılan kazılarda ortaya çıkarılan yaşlı bir *Homo Neanderthalensis* 'e ait ve Şanidar 'çiçekli gömü' olarak anılan gömüdür.¹⁴ 7,5 m. derinlikte ele geçmiş iskeletin çevresindeki çiçekler, yapılan araştırmalar sonucu ölü için buraya bırakıldığı sonucunu çıkarmıştır. Ancak bu düşünceye karşı çıkanlarda vardır. Yaşlı bir bireye ait olduğu düşünülen iskelet ve çevresinde yapılan araştırmaların sonucunda elde edilen veriler üzerine vuku bulan tartışmalar, aslında çiçeklerle gömülü olmasının simgesel niteliği taşıdığını ortaya koymuştur.¹⁵ Bu durum 20.yydan bu yana ortaya çıkarılan 200'e kadar *Homo*

¹⁰ Ahmet Uhri, *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Doktora Tezi).

¹¹ Davut Yiğitpaşa, "Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller", 09.09.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/28701>.

¹² Sevil Özterzi, *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 6.

¹³ Murat Karakoç, "Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı", *folklor/edebiyat*, c:22, s:87, 2016.

¹⁴ Özterzi, s. 6.

¹⁵ Karakoç, s. 33.

Neanderthalensis kalıntısının otuza yakınının, ölü bedeninin yanına mezara eşyaları ve hayvan kemikleri koyma ve taşları düzenli yerleştirme gibi uygulamaların yapıldığı keşifler sayesinde netlik kazanmıştır. Bütün bunları göz önünde bulundurulduğunda *Homo Neanderthalensis*'in ölüm bilince sahip oldukları ve ölümün geri dönülemez bir son olduğunun farkına varmış ilk canlı olduğudur.¹⁶

Neolitik dönem yerleşimlerinde gerçekleşen arkeolojik kazılar sayesinde birbirinden farklı gömme geleneği ortaya çıkmıştır. MÖ. 12 binlerden başlayıp 5000 binlere kadar devam eden süreçte, açığa çıkan mezar yapıları; o dönem insanının yaşam şekli, beslenmesi, inanç sistemi ve toplumun kültürel dokusu hakkında bilgi vermektedir.¹⁷ Neolitiğin Akeramik evresine tarihlenen Körtiktepe yerleşmesinde açığa çıkarılan mezarlarda uygulanan gömme şekli oldukça farklıdır. Ölü gömme geleneği açısından oldukça önemli olan bu gömüler evlerin tabanına yapılmaktaydı. Ölen kişinin bedeni yumuşak dokudan arındırıldıktan sonra aşı boyası ile boyanır. En son alçı kaplandıktan sonra iskelet üzeri kapatılır.¹⁸

Kafatası kültü, Neolitik dönem ile beraber ortaya çıkan bir diğer önemli ölü gömme geleneğidir. Paleolitik Çağ'a tarihlenen örnekleri (Ürdün Vadisi'ndeki Tell es Sultan) olan bu uygulama, Filistin ve Levant Bölgesi'nde yaygın olarak görülür. Anadolu'da ise Çayönü, Nevali Çori ve Köşk Höyükte karşımıza çıkmaktadır. Çayönü yerleşmesinde 71 kafatasının bulunduğu anıtsal nitelik taşıyan binanın avlusunda bulunan, üzerinde kan izlerinin olduğu yassı taş bu yapının kült binası olarak kullanıldığını düşündürmektedir.¹⁹ Ölüler evi olarak adlandırılan bu mekân neolitik dönemde görülen önemli bir uygulamadır.

Tunç Çağlarına gelindiğinde yaşayış biçimlerinde sosyal, siyasal, kültürel ve inanca bağlı gelişen değişiklikler ortaya çıkar. Nüfus artışıyla beraber yerleşim alanlarında da artış yaşanır. Tunç Çağ ile beraber iki farklı gömme türü ortaya çıkmıştır. Yerleşim içi gömünün (İntramural) yanı sıra yerleşim dışı gömülerle (Extramural) de karşılaşmaktadır. Yerleşimlerin kuruldukları coğrafya, hammaddenin varlığı ve çevresel faktörler, ölü gömme geleneklerinde değişikliklere neden olmuştur. Basit toprak mezarların yanı sıra küp mezarlar ve taş sanduka

¹⁶ Yiğitpaşa, s. 26.

¹⁷ Günay, s. 53. 2018.

¹⁸ Vecihi Özkaya, Yılmaz S. Erdal, Aytaç Coşkun, Körtiktepe 2010 Kazısı, Diyarbakır, s. 2.

¹⁹ Özterzi, s. 34. 2011.

mezarların uygulandığı yapılan arkeolojik kazılarla desteklenmiştir.²⁰ Küp mezarların içindeki gömü hoker pozisyonda yatırılırdı. Oval ya da dikdörtgen formlu taş sanduka mezarlar, basit toprak mezarlar ve küp mezarlar diğer mezar tipleridir. Ölen kişinin ekonomik durumu, sosyal statüsü ve çevresel faktörler mezar tiplerinin belirlenmesinde oldukça etkilidir. Tunç Çağında zengin ve statü sahibi kişiler küp mezarlara gömülürken, fakir olanlar ise taş sanduka ve basit toprak mezarlara gömülürlerdi.²¹

Anadolu ve Mezopotamya’da Demir Çağ ile beraber nüfus artmış, sosyal ve siyasal açıdan büyük değişiklikler yaşanmıştır. Büyük çaplı göçler yaşanmıştır. Bu göçlerin olumlu sonuçlarından biri, kültürel etkileşimin yaşanmış olmasıdır. Taş sanduka mezar, basit toprak mezar, küp mezarların yanı sıra daha özenli inşa edilen anıtsal mezarlar ve oda mezarlar oldukça önemli gruba oluşturmaktadır. Oda mezarlar Anadolu ve Mezopotamya’da yoğun olarak kullanılmıştır. Assurluların Kral ve kraliçeler için yaptırdıkları oda mezarlar, saray yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Saray inşa edilirken tasarlanan bu oda mezarlar, zengin mezar hediyelerine sahiptir. Mezar türleri, ölü hediyesi, mezarların konumu gibi uygulamalar ölüm ve ölüm sonrası inançların anlaşılmasında önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

1.3.Kuzey Mezopotamya Ölüm ve Öteki Dünya Anlayışı

Birçok Eskiçağ toplumu gibi Mezopotamyalılar da öteki dünyanın varlığına, ölümden sonra yaşamın devam ettiğine inanmaktaydılar.²³ Mezopotamyalılar öteki yaşamı tanımlarken kullanmış oldukları en yaygın kelime ‘kur’dur. Dağ, yabancı ülke, ölüler diyarı anlamına gelen kur kelimesinin yanı sıra, metinlerde öteki dünya için Arali, Ganzer, Urugal gibi farklı ifadelerle karşılaşmaktayız.²⁴ ‘Ölüler Diyarı’ her yaşayan kişinin öldükten sonra gideceği tek yer olarak bilinirdi. Ölen kişi yapılan gömme işleminin ardından ölüler âlemine ulaşır ve burada varlığını devam ettirirdi.²⁵

²⁰ Özgüç, s. 31.

²¹ Şenyurt, s. 16.

²² Şenyurt, s. 16.

²³ Suzan Akkuş, *Mezopotamya’da Törenler*, Ankara, 2014, s. 1-17.

²⁴ Ömer Kahya, *Sümerce Metinlere Göre Eski Mezopotamya’da Öteki Dünya Anlayışı*, Ankara 2013, s. 1.

²⁵ Kahya, s. 1.

Burada ruhlar ile birlikte tanrılar ve hizmetleri altındaki Demonlar (Ruhani varlıklar) birlikte bulunmaktaydı.²⁶

Mezopotamyalıların ölümler diyarı olarak adlandırdıkları yer, yaşadıkları dünyadan farklı ve uzakça bir âlem olarak düşündükleri yazılı metinlerden anlaşılmaktadır. Cennet ve cehennem inancının buradaki toplumlarda ilk ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Yazılı belgelerinde cehennem hakkındaki söylemleri bu varsayımı destekler niteliktedir. Toprak altında, 'Apsu' uçurumunun ilerisinde dönüşü olmayan ülke bulunuyordu, buraya girenler yedi kapıdan geçirdi ve her birinin girişinde elinde bulunan örtüsünü bırakırdı ve son kapıdan geçerken artık ebediyen burada yaşamına devam etmek zorundaydı. Tanrılardan başka bu karanlık ülkede 'utukku' adı verilen iyi ve kötü Demonlar vardı. İyi olan Demonlar kanatlı, insan başlı boğa şeklinde tapınak kapılarında bekçilik ederler ve insanları korumak için görünmez olarak yanlarında bulunurlardı. Kötü Demonlar ise, mezar bulamamış ve merasimleri yapılmamış ölümlerdi. Cehennemi tanımlarken 'arallu' kelimesini kullanmış ve ışısız, karanlık bir ülke olarak tasvir etmişlerdir.²⁷

Mezopotamya'da Sümer, Assur ve Babil uygarlıklarına ait yazılı belgelere göre yer altı dünyasına geçiş, mezarlar ve yer altı suları ile sağlanıyordu. Öteki dünya inancına bağlı olarak kral ya da halktan biri öldüğü zaman beden mezarda kalır ve ruh yer altı dünyasına geçmekteydi. Yazılı kaynaklarda yeraltı Akadça geri dönüşü olmayan ülke olarak tanımlanmaktaydı.²⁸

Ölümler diyarının nerede olduğu ve yeri hakkında iki farklı düşünce vardır. Yazılı kaynakların bir kısmı ölümler diyarını yerin altında bulunan bir âlem olarak tasvir ederken, diğer kaynaklar yeryüzünde bulunan bir dağ ya da dağlık bir bölgeye işaret etmektedir. Dağ şeklinde tasvir edilen kaynak, genç tanrıların ölümü üzerine yakınları tarafından yakılan bir ağıttan ibarettir.²⁹ Yeraltında olduğuna dair yapılan

²⁶ Ömer Kâhya, "Ölüm Sonrası Hayat: Sumerce Metinlerde Öteki Dünya", *TAD*, Cilt:3, Sayı:63, 2018, s. 49-76.

²⁷ Gülseren Mutlu, "Anadolu'da Orta ve Son Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri", *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, s. 71-101.

²⁸ Parlitt, s. 46.

²⁹ Jacobsen, s. 24.

tasvir ise çoban Dumuzi ve tanrıça İnanna (İştar) ile ilgilidir. Ölüler diyarı hakkındaki bilgiyi ‘Gılgamış ve Ölüler Diyarı’ adlı mitler vermektedir.³⁰

Mezopotamya’da görölen mezar gömüleri farklılık göstermektedir. Bazıları son derece özenli inşa edilirken bazıları oldukça basit yapılmıştır. Mezar hediyesi bakımından en iyi olan örnek; Er Hanedanlar Dönemine tarihlenen Ur Kral mezarlarıdır. Bu mezarlarda ince işçilikle yapılmış takılar, lapis lazuli ve altınla süslenmiş lirler, oyun tahtaları, mobilyalar, değerli çanak-çömlekler gibi mezar eşyaları bulunmuştur. Bölgeden bölgeye farklılık gösteren mezar hediyeleri, mimari yapısı ve uygulanan ritüeller toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı hakkında bilgiler vermektedir.³¹

1.3.1.Kuzey Mezopotamya Cenaze Ayinleri

Mezopotamya’daki yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre öteki dünyaya yolculuğun yürüyerek ya da eşek koşulu araba üzerinde yeraltına inerek veya kayıkla suda yol olarak yapıldığı anlatılmaktadır. Buradaki inanca göre kişiler öldükten sonra öteki dünyadan asla geri dönemezler ancak tanrılar zor olsa da geri dönebilirler. Demonlar ise mezardan yeryüzüne ulaşabilirler.³²

Ölü gömme ritüelinin önemli bir aşaması da ölen kiři için ayinler yapılmasıdır. Kiři öldükten hemen sonra beden yıkanır ve kumaşa sarılırdı. Ardından açılan mezara kişisel eşyaları, yiyecek, ićecek ve öteki dünyada tanrılarına sunacak hediyelerle birlikte gömölürdü.³³ Cenaze törenleri hakkında daha ayrıntılı bilgilere, Su-Suen’in cenaze törenleri esnasında kurban edilen hayvanların listesini kaydeden ve tanrıça Baba’nın rahibesi Geme-Lama’nın cenaze giderlerinin kaydedildiği 3. Ur Devri idari metinlerinden ulaşılmaktadır. Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı adlı metinlerde ölüler diyarında kralların diğer kişilerden farklı olarak tanrılarına hediye sunduğu belirtilmektedir.³⁴

Ölü Gömme ritüelleri yerine getirilmeden ruh ölüler âlemine geçemezdi. Öteki dünyaya geçişin belli aşamalarının olduğunu yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kişi öldüğü zaman içinden muhtemelen ‘im’ rüzgâr çıktığına inanılmaktaydı. Bu

³⁰ ThorkildJacobsen, *Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture*, Cambridge, 1970, s. 24.

³¹ Parliti, s. 45.

³² Kahya, s. 49-76.

³³ GwendolynLeick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, The Scarecrow Press, 2010, s. 73.

³⁴ Kahya, s. 5.

rüzgar ilahi dinlerde ruh olarak adlandırılır. Ölüler âleminde insan ruhuna zaten ‘gidim’ adı verildiğini biliyoruz. Kişinin öldükten sonraki varlığı gidim olmadan yani öteki dünyaya gitmeden önce im ‘rüzgâr’ şeklindedir ve iki dünya arasında kalmış durumdadır.³⁵ Ölüm ve Öteki dünya ‘Gilgamesh’in Ölümü’ adlı metinde ölüm şu şekilde betimlenmektedir:

Şimdi insanların en karanlık günü seni bekler

İnsanların yalnız kaldığı yer seni bekler

Kaçınılmaz savaş seni bekler

Hiçbir kaçıışı olmayan kötülük seni bekler.³⁶

Öteki dünyaya ulaşan ruh varlığını sürdürmek için düzenli yiyecek ve içecek sunularına ihtiyaç duymaktadır. Sıradan kişiler için bu uygulamanın yapılıp yapılmadığı henüz bilinmemektedir. Fakat bazı yazılı metinler ve arkeolojik bulgular mezarlara sunuların yapılmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bununla beraber sunuları yapma görevi ailenin en büyük erkek çocuğa aitti.³⁷

1.3.2.Kuzey Mezopotamya Ölü Kültü

Bir toplumda ölüye karşı gösterilen saygı, inançlar ve olanaklar çerçevesinde ölen kim olursa olsun sadece bir mezar yapılması ve gömme sırasında uygulanan törenlerle sınırlı kalmaz. Günümüzde ölümlerimizi çeşitli şekillerde anıyoruz. Ölüm ve ölümden sonraki yaşama inanan o gün insanı içinde aynı durum söz konusudur. M. Andronikos, bir kişinin ölümünde ve sonrasında yapılan törenleri, M. Nilsson, ölünün mezarı başında belirli günlerde hediye ve kurbanların sunulması ile anılmasını, ölüye karşı sorumlulukların yerine getirilmesini, J. Boardman ise, belirli aralıklarla dini olayların tekrarlanmasını, ‘ölü kültürü’ olarak tanımlamaktadırlar.³⁸

Kült; yüce ve kutsal olana tapma anlamında, belli kurallar çerçevesinde yapılan dinsel törenler anlamına gelir. Etnoloji dilinde ‘Manizm’ olarak adlandırılan ‘ölü kültürü’, ölümden sonra hayatın sürdüğü ve ölümlerin geride bıraktıklarının yazgıları üzerinde olumlu ya da olumsuz etkileri olduğu inancı vardır. Bir başka deyişle ölü kültürü, atalarına tapma ve onları yaşatma amacıyla onlara yemek ve içki sunma,

³⁵ Kahya, s. 6.

³⁶ Kahya, s. 7.

³⁷ Kahya, s. 6.

³⁸ Akkurt, s. 154.

kurban kesme, heykellerini dikme, dikili taşlar dikme ve dinsel törenler düzenleme çerçevesinde toplama işlemleri olarak tanımlanabilir.³⁹

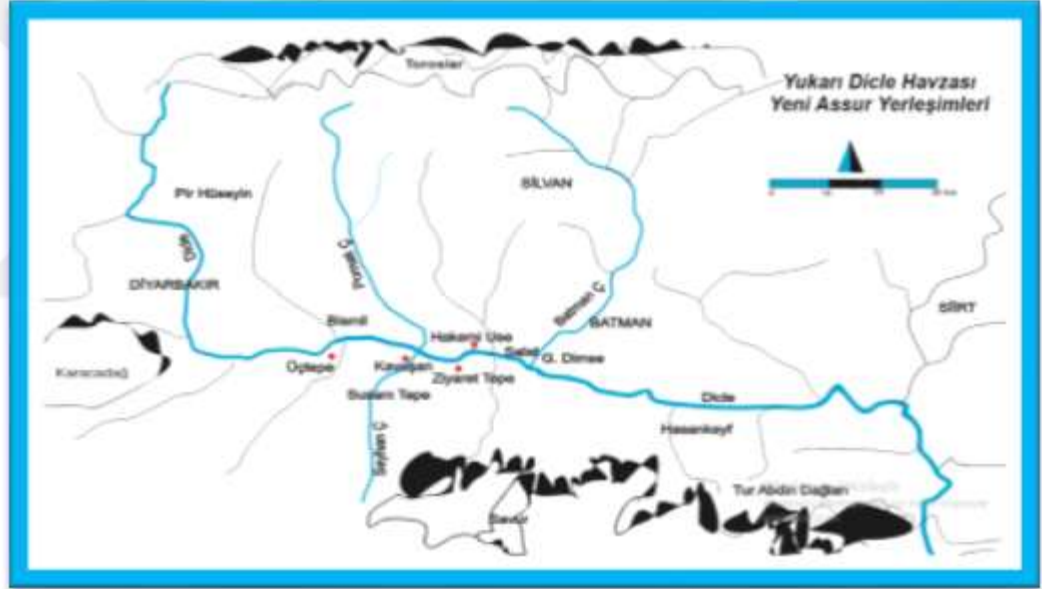

³⁹ Uhri, s. 324.

İKİNCİ BÖLÜM

YUKARI DİCLE HAVZASI'NIN FİZİKİ VE TARİHİ COĞRAFYASI

Yukarı Dicle Havzası, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde, Güneydoğu Toroslarının kenarı ile Mardin Eşiği platosu arasında kalan alanı kapsar.⁴⁰ Verimli Hilal'in merkezinde bulunur. Dicle Nehri, doğuda Savur ve Salat Çayları, batıda Karacadağ, kuzeyde Güneydoğu Toroslar ve güneyde Tur Abdin Dağları ile sınırlıdır.⁴¹ Verimli Hilal'in kuzeye doğru en çok sokulduğu ve en büyük genişliğe eriştiği orta kesimini oluşturan Yukarı Dicle Havzası, Mezopotamya ve Suriye ile Orta, Kuzey ve Doğu Anadolu'yu birleştiren yolların kavşak noktası olması açısından son derece önemli bir coğrafi konuma sahiptir.⁴²

Harita 2.1. Yukarı Dicle havzası

Bölge, önemli yolların kavşak noktasında olması sebebiyle stratejik bir öneme sahiptir. Modern çağda da sıkça kullanılan bu yol, doğal geçitleri, Dicle Nehri'ni ve vadilerini izlemektedir. Yazılı belgelerde Dicle Nehrine Diglad, klasik kaynaklarda Tigris ve Arapça kaynaklarda da Dicle olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Elazığ'ın

⁴⁰ Sabri Karadoğan, Gülriz Kozbe, *Yukarı Dicle Havzası Jeomorfolojik Özellikleri*, Ege Üniversitesi Yayınları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Profesör Doktor İlhan Kayan' a Armağan, Bornova 2013.

⁴¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Uygarlıkları Başlangıcından Perslere Kadar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 101-12.*

⁴² Kemalettin Köroğlu, *Üçtepe I: Yeni kazı ve yüzey bulguları ışığında Diyarbakır/Üçtepe ve çevresinin Yeni Asur Dönemi tarihi coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.1.

güneyindeki Hazar Gölü'nden doğarak güney yönünde bir akış yolu izleyen nehir, 1900 km. uzunluğundadır. Elcezire'de bir çöküntü çukuru içinden ilerleyerek Aşağı Musul'da Büyük Zap ve Küçük Zap çayları ile birleşir. Samarra ve Balad arasında Mezopotamya'ya girer.⁴³ Bu jeopolitik konum dışında Dicle Nehri'nin beslediği zengin sulama olanaklarına sahip Yukarı Dicle Havzası, tarım alanları ve Ergani-Maden'de bulunan zengin bakır yataklarından dolayı Protohistorik Çağlar'dan beri önemli bir kültür noktası olmuştur.⁴⁴

Güneydoğu Toros yaylalarının güneyinde, Suriye'ye doğru gidildikçe azalan ve tek düze yer şekilleri gösteren platolar ile çevrili alandır.⁴⁵Bölgeye önemli bir avantaj sağlayan Dicle Nehri'nin yukarı kesimi, dolayısıyla Türkiye sınırları içinde kalan bölümü doğal çevre bakımından oldukça önemlidir. Güneydoğu Torosları ile Mezopotamya Düzlüğü arasında kalan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, fazla engebeli değildir. Bölgenin kuzeyinde şiddetli kıvrılmaya uğramış, yer yer başkalaşmış, eski ve yeni kayaçlardan oluşan 2000-3000 m. yüksekliğindeki Güneydoğu Toroslar, bir duvar şeklinde bölgeyi Doğu Anadolu'dan ayırmaktadır.⁴⁶ Asıl çalışma alanımızı oluşturan Yukarı Dicle Havzası bütün bu coğrafi çeşitliliği bünyesinde barındırmaktadır.

Denizden 500-400 metre yüksekliğindeki verimli ovaları, Dicle ve kollarının sağladığı sulama olanağı sayesinde prehistorik dönemden bu yana toplumların ikamet etmek için tercih ettikleri merkezdir.⁴⁷Büyük bir yeraltı ve yerüstü zenginliğine sahip olan Yukarı Dicle Havzası,MÖ.11. yy da bölgede önemli bir yer teşkil etmiştir. Assur, profesyonel devlet bilinci adı altında bir takım değişikliklerin öncüsü olmuştur. Bu durumun Geç Tunç Çağı sonlarından bu yana Assur Devleti içinde göz ardı edilemez olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ Orta ve Yeni Assur Dönemi yazılı kaynaklarına göre, Yukarı Dicle Havzası, bazı boşluklar olmakla birlikte MÖ.

⁴³ Esra Çiftçi, “Yeni Assur Krallığı'nda İki Tekerlekli Yük Taşıtları”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, Cilt:2, Sayı:2, 2017, s. 210-223.

⁴⁴ Gülriz Kozbe, *Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağı Sonuna Dek Yukarı Dicle Bölgesi'nde Asur Varlığı, Hayat Erkanal'a Armağan*, Homer Yayınları, İstanbul 2006, s.496.

⁴⁵ Nilgün Coşkun Köse, *Diyarbakır-Bismil Yüzey Araştırmasında (Dicle'nin Güneyi) Saptanmış Yerleşimlerin Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2005, (Yüksek Lisans Tezi), s. 65.

⁴⁶ Köse, s. 12.

⁴⁷ Kemalettin Köroğlu, “Demir Çağı'nda Yukarı Dicle Bölgesi”, *Anadolu Araştırmaları*, İstanbul 2002, 449-476.

⁴⁸ Köroğlu, s. 449-476.

13.yy'ın başlarından MÖ. 7.yy'ın sonlarına kadar Demir Çağ'ın büyük bölümünde Assur Krallığı'nın siyasal ve kültürel etkisi altında kalmıştır.⁴⁹ Hurri-Mitanni Devleti'nin I.Salmaneser (MÖ.1274-1245) tarafından yıkılmasının ardından bölgede başlayan yapılaşma, tam olmamakla beraber Assur Krallığı'nın yıkılışına kadar sürmüştür.⁵⁰ Aynı zamanda havzanın diğer bir önemi hammadde açısından oldukça fakir olan Mezopotamya ovaları ile zengin Anadolu yaylaları arasında ekonomik bir sınır oluşturmasıdır.⁵¹ Orta Assur Krallığı dönemi ve sonrasında bölgenin yönetim merkezi ve garnizonlarla güçlendirilmesinde Krallığın ihtiyacı olan bakır madenini Ergani-Maden bakır yataklarından temin etmektedir. Bu bölgede yapılan çalışmalar Geç Tunç Çağı ile Demir Çağı konusunda yeni veriler ortaya çıkarmaktadır.⁵²

Yeni Assur Krallığı bölgede mükemmel bir idari yapılanmayı benimseyerek siyasi ve askeri gücünü ortaya koymuş ve bir takım maddi kültür öğelerini geride bırakmıştır. Yeni Assur Krallığı'nın yazılı belgeleri, bölgede yaşayan Nairi ve Şubria gibi toplumlar hakkında ve bunların yayılım politikalarıyla ilgili olarak önemli bilgiler vermektedir.⁵³ Mezopotamya tarihinin en karmaşık idari yönetim sistemine sahip uygarlıklardan biri olarak adını tarih sahnesine yazdırmıştır. Yeni Assur dönemine ait yazılı belgelerde, bölgelere yapılan baskınların yalnızca fethetmek amacı gütmeyeceğini aynı zamanda fethedilen yerlerin kolonize edilmesinin MÖ. 9. yy itibariyle başladığı belirtilmektedir.⁵⁴

Coğrafi olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye ile bir bütünlük içerisinde. Bölge, Suriye-Mezopotamya ile Orta ve Doğu Anadolu arasında çalışan ticari kervanlar, hayvancılık ekonomisine sahip göçebeler ve askeri seferler için yoğun olarak tercih edilmiştir. Bu seferlerden dolayı bölge Eski Assur döneminden beri krallığın özel önem verdiği belgeler içinde yer almıştır.⁵⁵

⁴⁹ Kemalettin Köroğlu, *Demir Çağı'nda Yukarı Dicle Bölgesi*, s. 452.

⁵⁰ Özbilen, s. 54.

⁵¹ Serdar Özbilen, *Yeni Asur Devleti'nin Yukarı Dicle Havzası'ndaki Yayılımı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, (Yüksek Lisans Tezi), s. 54.

⁵² Parker Bradley, "Yukarı Dicle Arkeolojik Projesi (UTARP) 1999 Ön Rapor", *Ilisu ve Karkamış Kazı Raporları*, Ankara 1999, s. 159.

⁵³ Atakan Akçay, Serdar Özbilen, *Yeni Asur Dönemi'nde Yukarı Dicle Bölgesi ve Tarihi Coğrafyası İçin Bazı Önermeler*, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:8, Sayı:15, s. 537-563.

⁵⁴ Özbilen, s. 537-563.

⁵⁵ Özbilen, s. 21.

Mezopotamya medeniyetinin yaratılmasında payı olan kavimlerden biri de Samilerdir. Mezopotamya, tarihi boyunca üç büyük Sami göçü ile karşı karşıya kalmıştır. Üçüncü ve en büyük göç MÖ. 14.yy'dan başlayıp MÖ. 9.yy'a kadar devam eden Arami kabilelerinin göçleridir. Assur krallarının, Aramiler'e karşı yaptıkları amansız savaşlar nedeniyle Aramiler, Yukarı Dicle Havzası'na yani Assur kapılarına gelmişler bile, Anadolu'da Sam'al-a (Zincirli) kadar ulaşmışlardır.⁵⁶

MÖ. 3.bin yılın sonları ile MÖ. 2. binyılın başları arasındaki süreçte, Batı Sami halklarının Orta Mezopotamya'ya ve Babil'e doğru ilerleyen hareketi başlamıştır. Yaklaşık olarak 300 yıl kadar süren bu hareket, bölgenin kültürü, politikası, dini ve sosyal hayatı üzerinden büyük değişimlere neden olmuştur. Batı anlamına gelen Amurru sözcüğünden dolayı Akadça, Amorit veya Sümerce Martu olarak anılan Samilerin, Assurluların ataları olduğu söylenmektedir.⁵⁷ Asya kökenli Subartulular da bunların içinde yer almaktadır.⁵⁸

Sami kökenli halklardan;Assurlular, Fenikeliler, Araplar, İbraniler ve Süryaniler türemiştir. Bu halklar Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e yayılarak iskan bölgeleri oluşturup, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'e hâkim devletler kurmuşlardır. Sami kökenli kavimlerin Sami dillini kullandığı söylenir.⁵⁹Anadolu'yu hedef seçen Sami kökenli toplumlar MÖ.3. bin yıldan itibaren ihtiyaçları doğrultusunda Anadolu'ya bir takım seferler düzenlemişlerdir. Sami kökenli olduğu düşünülen Assurlular, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı kendisine en yakın olan Yukarı Dicle Bölgesi'ne seferler düzenlemişlerdir.⁶⁰

Dicle ve Fırat Nehirleri arasında uzanan bereketli su baskınlarında insanlık, belki de en erken, organize ve kalıcı yerleşim bölgelerini oluşturarak buralarda ikamet etmeye başlamışlar ve şehir devletlerini kurmuşlardır. Hızla büyüyen bu şehir devletleri, bir tapınak kompleksi etrafında merkezîleşmiş, tüccar ve çiftçi gibi sınıflar ortaya çıkmıştır. Doğal kaynaklar dışında üretime geçen bu şehir devletleri, ticaret yolları oluşturarak bir alış-veriş ağı kurmuşlardır. Avantajlı nehir trafik ağı, hem yerel üretim hem de ticaret için mükemmel ekonomik potansiyel sunmaktaydı. Rekabet ortamının oluşması güçler savaşına zemin hazırlamıştır. Kazanılan zaferler

⁵⁶ Kinal, s.19.

⁵⁷ Yıldırım, 1996, s 37.

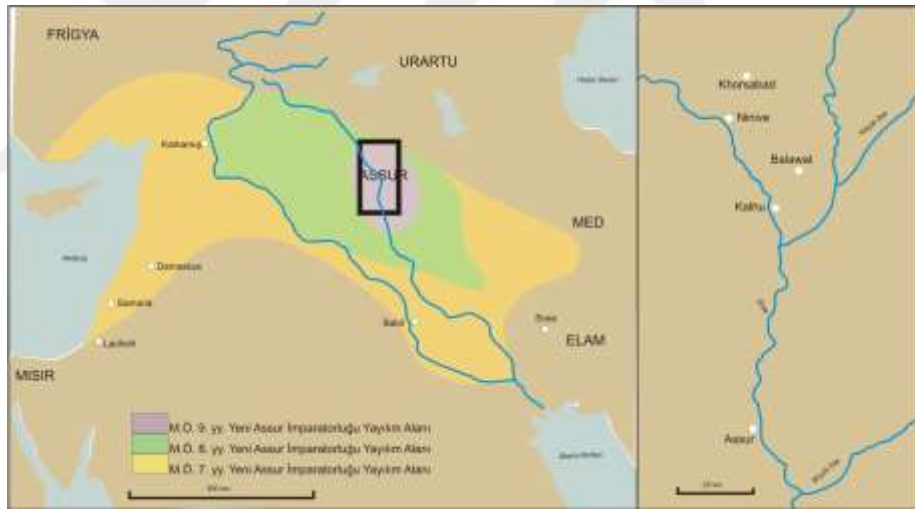
⁵⁸ Yıldırım 1996, s 37.

⁵⁹ Gülriz Kozbe, 1993 yılı Mezopotamya Arkeolojisi ders notları, s. 12-17.

sonrası alınan topraklarla imparatorluklar kurulmuştur. İhtişamlı mimari harikası eserler yapılmaya başlanmıştır. Tam da bu dönem de Dicle Nehri'nin bir eğimi üzerinde yükselen, kayalık bir tepe ile güçlendirilmiş, kara ve nehir ticaret ağında oldukça elverişli bu bölgeye Assurlular gelir yerleşirler.⁶¹

2.1. Assur Devleti'nin Kuruluşu

Assur kenti (Qalat Şergat) Büyük Zap ve Küçük Zap Nehirlerinin, Dicle Nehri ile birleştikleri yerde, Dicle Nehri'nin batı kıyısında yer alır. Bu bölgede; Ninive, Kalhu ve Dur Şarrukin gibi önemli başkentler kurmuşlardır.⁶² Ülke ve kent adını baş tanrı Assur'dan alır. Tanrı Assur ülkeyi yönetmesi için bir kral atar ve kral Assur ülkesini tanrı Assur Adına yönetirdi. Assur Devleti'nin başkenti gerek dini gerekse siyasi anlamda önemini kuruluşundan yıkılışına devam ettirmiştir. Devlet'in başkenti değişse bile tanrı Assur'un kenti kült merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir.⁶³

Harita 2.2. Assurlular ve yayılım alanları (Aşkar, s. 174).

Assur kenti, MÖ. 2000'li yılların başından kendi içinde küçük bir devlet olarak doğar. Fakat 1. binyılın başlarında Suriye, Elam, Mezopotamya ve Mısır'ı da

⁶¹ Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar, İletişim Yayınları, İstanbul, 206, s. 101.

⁶² Köroğlu, s. 152.

⁶³ İbrahim Tayfur Aşkar, Yeni Assur İmparatorluğunun Doğu Akdeniz Seferleri ve Assur Sanatındaki Yansımaları, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2019, s. 1.

dâhil ederek büyük bir imparatorluk kurmuştur.⁶⁴ Yazılı belgelerde, Assur'un 3. binyılın 2. yarısında Akad, Kut, Subar ve III. Ur Hanedanlarının siyasi, politik ve kültürel egemenliği altında kalmıştır.⁶⁵ Bölgede adı geçen halklarla kaynaşarak büyük Assur imparatorluğunu kurmuşlardır. Ege Göçleri ile yıkılan Hitit uygarlığının ardından Anadolu da siyasi bir boşluk oluşmuştur.⁶⁶ Ege Göçleri Anadolu'nun siyasi değişiminde rol oynarken, diğer yandan Mezopotamya da yaşanan Arami Göçleri bölgenin sosyo-kültürel yapısını etkilemiştir.⁶⁷

Eski Yakındoğu'nun mutlak kronolojisinin belirlenmesinde tartışılabilir en önemli kaynak Graham Hagens'in ele almış olduğu Assur kronolojisinin kritize edildiği yayındır.⁶⁸ MÖ. 2. binyılın genel kronolojisi sorununu gidermekte en önemli kaynak Assur kral listeleridir. Tek bir listeden söz etmek doğru olmayacaktır. Saltanatı süresince krallar yeni listeler oluşturmuşlardır. Hatta belirli zamanlarda bu kral listeleri üzerinde genel bir düzenlemeler yapılmıştır. Bazı kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda bu listeler başa geçen krallar tarafından güncellenmiştir. En geniş çaplı düzenleme Yeni Assur döneminde yapılmıştır.⁶⁹ Bu listelerin doğruluğu çağdaş olan uygarlıklara bakılarak onaylanmaktadır.

Assur Krallığı kurulduğu günden itibaren sömürgeye dayalı yayılımcı bir politika izlemiştir. MÖ. 1. binden itibaren uygulanan ve daha sonra gelenekselleşen düşüncenin doğruluğu olarak krallık unvanlarının devamlılığı gösterilebilir. Bu izlenen politikanın Yeni Assur dönemine bakıldığı zaman, Sargon'un Assur Kralları içinde önemli bir model oluşturduğu, ayrıca 'Dört bir yanın efendisi, tümünün efendisi, dünyanın hâkimi' gibi unvanlarını da sıkça kullanıldığı yazılı kaynaklarda çekmektedir. Assur Krallarının yayılım politikalarının en önemli kanıtı günümüze kadar ulaşmış olan yazılı belgelerdir.

Krallık, coğrafi olarak bozkır ile çevrili bir bölgede kurulmuştur. Bozkırlarla kaplı çöl, doğu-batı ile güney tarafında yüksekliğinin alçak olması ülkeyi savunmasız duruma getirmiştir. Bölgenin olumsuz tarafı hammadde açısından yoksun olmasıdır.

⁶⁴ Hüseyin Sever, *Assur Siyasi Tarihinin Ana Evreleri*, s. 421.

⁶⁵ Sever, s. 421.

⁶⁶ İbrahim Tayfur Aşkar, *Yeni Assur İmparatorluğunun Doğu Akdeniz Seferleri ve Assur Sanatındaki Yansımaları*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2019, s. 1.

⁶⁷ Aşkar, s.1.

⁶⁸ Graham Hagens, *The Assyrian King List and Chronology: A Critique*, 1998, s. 17-39.

⁶⁹ Hagens, s. 17-39.

Hammadde yetersizliği bu devleti dışa bağımlı hale getirmiştir. Bu durumu bir yandan ticaret yaparak diğer taraftan aldığı vergilerle gidermeye çalışmıştır. Yaptığı seferler sonucu toplanan ganimetlerle ve almış olduğu haraçlarla da geçici çözüm bulmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere doğal kaynaklar açısından yoksun olan bu devlet çözümü kuzeye yönelik yayılım hareketiyle gidermeye çalışmıştır. Yukarı Dicle Havzası bereketliliği ve bolluğu ile Assur Krallığı'nın imparatorluk aşamasında dahibir hedef olmaktan kurtulamamıştır. Kısacası Assur Krallığı'nın gerek siyasi yapısı gerekse de coğrafi konumu ve bundan kaynaklı ekonomik nedenler kuzeye yönelimi kaçılmaz hale getiriyordu. Assur 'un erken dönemlerinde kuzey yayılımı sınır güvenliği şeklindeyken imparatorluk dönemi ile beraber bu durum yerini ekonomik ve siyasi üstünlük kurmaya yönelik olmuştur.

Bilindiği kadarıyla Assur 'un kurucu efsanesi yoktur. Tanrı Assur 'un ülkesi olan şehre Assur adı verilir. (Qala'at Sherqat, modern Tikrit'in hemen kuzeyinde) Tanrı Assur diğer şehir tanrıları gibi güç kaynağı olarak görülüyordu. Tanrı Assur 'un yeryüzündeki temsilcisi kraldı. Siyasi ve askeri başarıların yeryüzündeki temsilcisine verilen ilahi emirler sonucu kazanılmış olduğu düşünülüyordu. 3. binyılın ortasından itibaren Tanrı Assur'un şehri gelişti ve merkezi güneyde olan Babil tanrısı ile tanrı Assur özdeşleştirildi. Assur ve komşu devletlerin mitolojilerinin nasıl geliştiğine dair mevcut kaynaklar MÖ. 8. ve 7. yüzyıllara ait kaynaklarda geçmektedir. İlahi olarak verilen otorite ile tahta geçen Assur Kralları en önemli görevi Tanrı Assur'un emir ve buyruklarını yerine getirmektir. Krallar tanrıya olan bağlılıklarını yerine getirmek için tapınaklar inşa edip, tanrı kültürüne olan bağlılığın devamı için çalışmalar yapmaktaydılar.

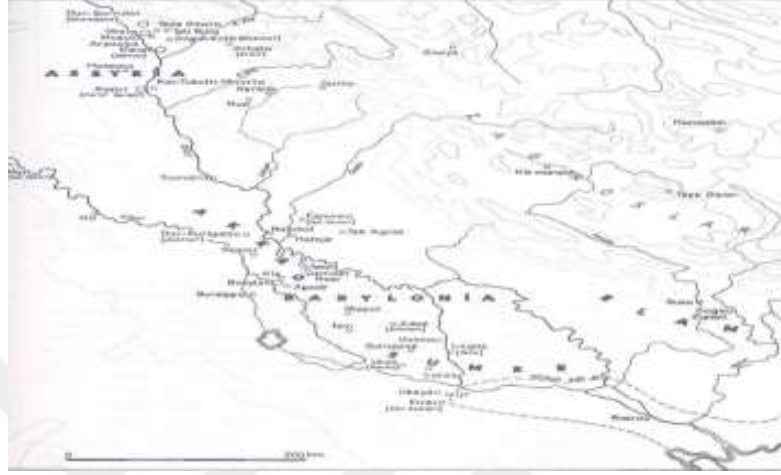
2.1.1. Yukarı Dicle Havzasında Yeni Assur Dönemi

Assur adı, Dicle Nehri'nin kenarında kurulan Assur kenti onu çevreleyen çeşitli Assur boylarından ve kentin tanrısı olan Assur'dan gelmektedir. Günümüz Irak'ın çekirdek bölgeden yönetiliyordu. MÖ. 9. yy başından MÖ. 7. yy sonlarına kadarki süreç için Yeni Assur Çağı denilmiştir.⁷⁰Bu tarih aralığında doğrudan ya da dolaylı olarak bu bölgeyi Assur Krallığı yönettiği için çağa damgasını vurmuştur.⁷¹Assur MÖ. 9. yüzyıl başından MÖ. 7. yüzyılın sonlarına kadar, Orta

⁷⁰ Karen Radner, *The Neo-Assyrian Empire*, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 2014.

⁷¹ Radner, s. 21-24.

Doğu'nun siyasi, ekonomik ve kültürel merkezi olmuştur. Yemin ve antlaşma ile Assur Kral'ına bağlanan hanedanlar, kralın üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Bu üstünlüğü kötüye kullanmasını önlemek amacıyla yaşlılar heyetinin benzeri soylu kesimden varlıklı ailelerden oluşan bir kurul (meclis) oluşturulmuştur.⁶⁵

Harita 2.3.Yeni Assur Dönemi (Sevin, s. 3).

MÖ. 11. yüzyıl yazılı kaynaklarına bakıldığında zaman tahrifçi ve istilacı olan Aramiler'in haksız yere almış oldukları toprakların asıl sahibi Assur Krallığına geri kazandırılması gerektiği vurgulanmıştır. II. Assur-dan'ın (MÖ. 934-912) saltanatı zamanında başlayan askeri zaferler, oğlu Adad-nirari'nin (MÖ. 911-891) kazandığı zaferler ile devamlılık göstermiştir.⁷²

Yeni Assur kralları aktif bir ulus kurma politikası izlemiştir. Toprakların genişlemesiyle beraber imparatorluğa yeni katılan illere Assur vatandaşları düzenli olarak yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda; MÖ.600 yılına kadar büyük ölçüde genişlemiş olan ülke esasen Assur kimliğini paylaştı. Ortak bir dil, din, kültürel değer sistemi ortaya konuldu.⁷³ Çok etnik gruptan oluşan Yeni Assur İmparatorluğu (M.Ö.934-609) denilince akla şunlar gelmelidir:

- Etnik Çeşitlilik.
- İyi Yapılandırılmış Siyasi Varlık.
- İyi Korunan Sınırlar ve sürekli toprakları genişletme politikasıdır.

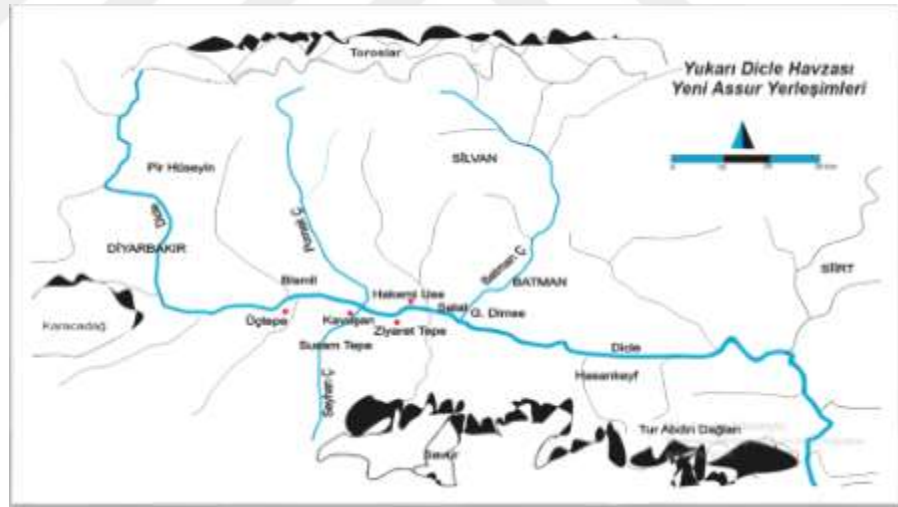
⁷² Simo Parpola, *National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times*, University of Helsinki, 2009.

⁷³ Parpola, s. 11.

Fethettiği coğrafyayı Assurlulaştırma politikası çerçevesinde MÖ. 850-640 yılları arasında tahmini 4,5 milyon insan imparatorluğun her yerinden evlerinden çıkarılıp fethedilen yeni illere yerleştirilmiştir. Bu uygulamanın başlangıçta politik ve ekonomik amaçlı yapıldığı düşünülse de, uzun vade de geniş kapsamlı dilsel, sosyal ve kültürel sonuçlar doğurmuştur.⁷⁴ Fethedilen toprakların Assur illeri olarak yeniden düzenlenmesinin bir diğer etkisi de Assur kraliyet ideolojisinin, dini düşünce ve mitolojinin, imparatorluk sanatı ve kültürünün yayılması olarak söylenebilir.⁷⁵

2.2. Yeni Assur Döneminde Yukarı Dicle Havzasının Genel Durumu ve Önemli Yerleşim Merkezleri

Assur Krallığı'nı çekirdek bölgesi günümüz Irak sınırları içinde kalan ve Musul havzası boyunca uzanan topraklar oluşturur.⁷⁶ Assur özellikle 1. binyılın erken dönemlerinden başlayarak, yaklaşık olarak 300 yıl kadar süreyle zaman zaman bütün Mezopotamya'nın tek sahibi durumuna gelmiştir.⁷⁷

Harita 2.4.Yeni Assur döneminde Yukarı Dicle Havzasının genel durumu ve önemli yerleşim merkezleri.

Dicle nehri, Elazığ'ın güneyindeki Hazar Gölü'nden doğarak, güneydoğu yönünden bir akış seyredir.⁷⁸ Mezopotamya'nın önemli akarsularından biri olan

⁷⁴ Parpola, s. 25

⁷⁵ Parpola, s.21.24

⁷⁶ Veli Sevin, Yeni Assur Sanatı I Mimari, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, ss1-6.

⁷⁷ D. Oates. Studies in the Ancient History of, Northern Iraq, 1968, s. 1; S.Lloyd, The Archaeology of Mesopotamia, 1978, S. 14.

Dicle'nin kaynaklarının bulunduğu Güneydoğu Toroslar, Doğu Anadolu'nun yüksekte kalan yaylası ile Mezopotamya'nın sınırını belirlemektedir. Anadolu'ya açılan üç önemli geçit üzerinden ulaşım olanağı sağlamıştır.⁷⁹ Kuzeyde Toroslar güneyde Tur-Abdın dağları ve doğuda Karacadağ ile çevrili olan bu bölgeye Erganimaden, Lice-Genç ve Bitlis Geçidi ile ulaşım sağlanmıştır. Modern Diyarbakır ilinin bulunduğu, Toros dağlarının eteğinde yer alan bölge, Şanlıurfa üzerinden Suriye; Mardin Eşiği yoluyla Irak ve Eski Mezopotamya ile daha sıkı bağlar kurabilmiştir.⁸⁰

Çalışma konusu olarak belirlenen Yukarı Dicle; güneyde Mezopotamya ve Suriye ile kuzeyde Orta Anadolu'yu birleştiren yolların kavşak noktasında yer alır. Assur Geç Tunç Çağı sonlarına doğru bölgeye kayıtsız kalmamıştır. Orta Assur ve sonrasında bu bölge yönetim merkezleri ve garnizonların güçlendirilmesinde, önemli rol oynamıştır.⁸¹

Son yıllarda bölgeye gelen gezgin ve araştırmacıların belgelemiş oldukları anıtsal kaya kabartmaları, yazıt ve büyük höyükler ile bölgedeki varlığını daha da güçlendirmiştir. Birklinçay'daki I. Tiglad-pileser ve III. Şalmanasser'e ait yazıt ve kabartmalar, 1961 yılında Üçtepe'de (Kurkh) yapılan kazılarda bulunan II. Assurnasirpal ve III. Şalmanasser dönemine ait Kurkh Monolitleri Assur'un bu bölgedeki varlığını daha da güçlendirmiştir.⁸²

Yeni Assur Krallığı Yukarı Dicle havzasında Ziyaret Tepe (Tuşhan) ve Amedi adlı iki eyalet kurmuştur.⁸³ Bölgede geçen olaylar ve varlığını bilinen kentler hakkında önemli bilgiler, II. Assurnasirpal'in (MÖ. 883-859) krallık yıllarından gelir. Bölgenin tarihi coğrafyası için en temel kaynak Kalhu yazıtı (MÖ.553-548) ve Kurkh Monoliti'dir. (MÖ.643-631)⁸⁴

⁷⁸Sevin, s. 6.

⁷⁹Kemalettin Köroğlu, Demir Çağı'nda Yukarı Dicle Bölgesi, s. 449-475.

⁸⁰Köroğlu, s. 215.

⁸¹Köroğlu, s. 214.

⁸²Köroğlu, s. 215.

⁸³Timothy Matney, "The First Season of Work at Ziyaret Tepe in Diyarbakır Province: Preliminary Report". *Anatolica* XXIV: ss7-30.

⁸⁴Kemalettin Köroğlu, Üçtepe I: Yeni Kazı ve Yüzey Bulgular Işığında Diyarbakır/ Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası, Ankara, 1998.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ASSUR DÖNEMİ ÖLÜ GÖMME GELENEĞİ VE MEZARTİPLERİ

3.1. Yeni Assur Dönemi Mezar Tipleri

Toplumların uygulamış oldukları mezar tipleri, buldukları coğrafya, iklim ve mezarda kullanılan hammaddenin varlığı ile yakından ilgilidir. Assur Krallığının, Erken evresinden Yeni Assur dönemine kadar farklı mezar tipleri uygulanmıştır. Yeni Assur dönemi ile beraber 5 farklı mezar tipi karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1. Basit Toprak Mezar

Anadolu'da höyük yerleşimlerinde en sık rastlanılan mezar tipidir. Toprağa açılan çukura cesedin dorsal, yarı hocker ya da tam hocker olarak yatırıldığı gömme türüne basit toprak mezar denir. Herhangi bir şekle sahip olmayan bu mezarlar en yaygın mezar şeklidir. Ancak küçük ayrıntılarla farklılıkların saptanabileceği toprak mezarlarda görülmektedir.⁸⁵

3.1.2. Sandık Mezar

Anadolu da ve Yukarı Dicle Havzasında çok sık rastlanan gömme şeklidir. Malzeme olarak taş ya da kerpiç kullanılır, form olarak ise kareye yakın veya dikdörtgen şekilli olduğu gözlenmektedir. Dört etrafı sal taşları ile örülür. Ceset mezar içerisine dorsal, yarı hoker ya da tam hoker olarak yatırılır.

3.1.3. Oda Mezar

Genelde ön girişleri vardır ve ev şeklinde tasarlanmışlardır. Üst kısımları sal taşı ya da ahşap dallarla kapatılır ve yüzeyden görünmezler.⁸⁶ Mezarlar bir ya da daha fazla odalardan oluşmaktadır. Çok odalı mezarların aile bireyleri için yapıldığı düşünülmektedir.⁸⁷

⁸⁵ Uhri, s. 250-271.

⁸⁶ Oates, s. 117.

⁸⁷ Gülseren Mutlu, *Anadolu'da Orta ve Son Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*, AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, Artvin, 2018, s. 75.

3.1.4. Lahit Mezar

Lahit mezarlar ilk olarak Mezopotamya ve Mısır'da (III. Sülale Dönemi: MÖ.2686-2613) karşımıza çıkmaktadır.⁸⁸ Bu dönemde lahit mezarlara pencere ve kapıların konması yeniden dirilişe inanın varlığına işarettir. Yapılan lahitlerde kullanılan malzeme ölen kişinin ekonomik durumu ve statüsü ile doğru orantılıdır. Lahitler farklı türden malzemelerden yapılmaktadırlar. Taş, pişmiş toprak, kurşun, bronz ile veya alçı ile sıvanmış tahta ve mermer lahitlerin yapımında kullanılan malzemelerdir.⁸⁹ Lahitlerin yapım tekniği ve taşınması oldukça zordur. Bu nedenle genel soylu kesimin tercih ettiği mezar türüdür.

3.1.5. Çömlek Mezar

Küp ve çömlek formlu pişmiş topraktan yapılan kapların içine konduğu mezar türüdür. Tekil kullanımın yanı sıra çoklu gömülerin konduğu örnekleri de bulunmaktadır.⁹⁰

3.2. Yeni Assur Dönemi Gömme Biçimleri

3.2.1. İnhumasyon

Cesetlere iki farklı gömme biçimi uygulanır. İnsanlar ilk ölüsünü gömmeye başladığı andan itibaren uygulamış olduğu iki farklı gömme biçimi vardır. Ölü bedeninin toprakta açılan çukura hiçbir uygulamaya maruz kalmadan direk olarak gömülmesine 'inhumasyon' denir.⁹¹ Maliyetli bir uygulama olmadığından daha fazla tercih edilir.

3.2.2. Kremasyon (Yakarak) Gömme

Bu gömüt türü cesedin yakılması şeklindedir. Ceset, odun üzerine konularak ya da tezekle yakılmış ve ısısı en yüksek 1000 C dereceye ulaşabilen sıcaklıkta yakılır. Kremasyonda odunun cinsi, havanın durumu önemli rol oynar. Bu işlem 7-10 saat arasında değişmektedir. Kemikler çok yüksek ısı da erimeye başladığından genelde kafatası, dişler, göğüs kafesi ve uzun kemikler bozulmadan kalabilmektedir. Yanmış kemiğin daha iyi korunduğu yapılan kazı çalışmaları sonucunda gözlemlenmiştir.

⁸⁸Tuna Akçay, *Lahitlerin Tarihsel Gelişimi*, Arkeoidea 3 Aylık Eskiçağ Bilimler Dergisi, Sayı:5, s. 22.

⁸⁹Akçay, s. 24.

⁹⁰Mutlu, s. 75.

⁹¹Uhri, s. 272-274.

Ateşin konserve görevi vardır sebebi bununla açıklanmaktadır.⁹² Assur'un hâkim olduğu coğrafyalarda artık kremasyon geleneğinden bahsetmek yanlış olmayacaktır.⁹³

3.3.Yeni Assur Dönemi Ölü Gömme Geleneği

Yeni Assur Krallığı MÖ. 1. binde en karmaşık idari yönetim sistemine sahip devletlerden biri durumuna gelmiştir. Zorunlu göç politikası, şehirlerin iskânında yeniden inşa edilmesinde ve eyaletlerin kurulmasında en önemli politika olmuştur.⁹⁴ Assur Krallığı kurulduğu ilk zamandan itibaren yayılımcı bir politika izlemiştir. Ölü gömme geleneği ve mezarlar, toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biridir. Bir devletin bölgedeki varlığını, sahip olduğu kültürel yapı ve bu kültürel yapıyı şekillendirdiği, yaşattığı yerleşimlerdir. Bölgeye gelip yerleşen Assur, bölgede var olan kültürel dokuya kendine has kültürel dokusunu da ekleyerek zengin ve etnik çeşitliliğin var olduğu bir devlet haline gelmiştir.

Yeni Assur Dönemi'nde kentler, konaklar, konutlar ve tapınaklar gibi dünyevi yapıların dışında ölü evi niteliği taşıyan mezarlar da dikkat çekicidir. Assurlular da belirli extramural yani yerleşim dışı mezarlık fikri yoktur. Genellikle inançları doğrultusunda ölülerini saray ya da konutların içindeki odaların tabanları altına çeşitli şekillerde gömmektedirler. Ölülerini yanlarından ayırma fikri yanlış geldiğinden ölülerine yakın yaşamayı tercih etmektedirler.

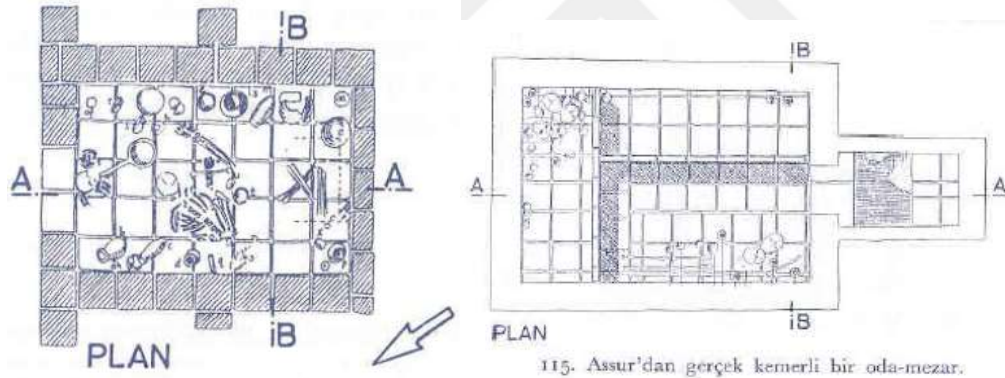
Ölü yakma geleneği olağandışıdır. Assur inancına göre, ölü yakma işlemi bedenin yok sayılması ile eşdeğerdir. Ölen kişinin ruhu ölümler diyarında kimliksiz kalması şeklinde bir inanış söz konusudur. Assur'un hâkim olduğu bölgelerde çukurda yakıldıktan sonra kemiklerin bir urne içerisinde toplaması geleneği çok nadir görülür. Bu gelenek daha çok Levant, Suriye'nin kuzeydoğusu ve Anadolu'nun kuzeyinde daha sık karşılaşılır.

⁹² Uhri, s. 272-274.

⁹³ Silvia Ferreri, *Cremation Burials in North Mesopotamia in the First Mellenium B.C: Evidence of social differentiation in Assyrian Empire?*, Cambridge University, London,2015, s. 23.

⁹⁴ S. Yücel Şenyurt, Aşağı Salat Tepe'den Bir Assur Mezarı (M-29), Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, 2006, İstanbul, s. 697-700.

Suriye’de Habur Nehri üzerinde yer alan Tell Şeyh Hamad ve Yukarı Dicle Havzası’nda yer alan Yeni Assur’un eyalet merkezi olan Ziyaret Tepe’de bu tür kremasyon çukurlarının keşfi, Assur inancına ters olduğundan, ölü gömme geleneklerinde değişimlerin olduğunu düşündürmektedir.⁹⁵ Ziyaret Tepe’de saray yapısında kremasyon çukurlarının keşfedilmesi Assur’un geldiği yerden kendi kültürel dokusuna bölgenin kültürel dokusunu da katarak bir etkileşim içinde olduğunu keskin olan bazı inançlarında zamanla değişikliğe uğrayabileceğini düşündürmüştür. Bu kültürel etkileşim her alanda olduğu gibi ölü gömme adetlerine de yansımıştır. Assur ’da mezar biçimleri çok çeşitlidir. Hemen hemen bütün toplumlarda görülen en ilkel olan basit toprak mezarlardan başlayıp, sandık mezar, küp mezar, tuğla mezar, lahit mezar ve Assur kralları için yapılan oda mezarlar Assur mezar çeşitleri içinde oldukça önemli bir yere sahiptir.⁹⁶

Resim 3.1. Assur krallarına ait oda mezarların planı (Sevin, s. 154).

Kökü Eski Assur’a dayanan oda mezarlar, Orta Assur dönemi ile beraber yaygınlaşmış ve en gelişkin halini Yeni Assur döneminde almıştır. Burada amaç aile ya da tüm bir soy için sürekli kullanılacak ölü evi yapmaktır.⁹⁷ Mezar odaları yapıldıkları malzemeye göre kaya, taş, kerpiç, tuğla olarak gruplara ayrılmaktadırlar. Yeraltına inşa edilen bu mezar odaları sağlam ve dirençli bir çatı örtüsüne sahip

⁹⁵ Timothy, Köroğlu, s. 107.

⁹⁶ Veli Sevin, Yeni Assur Sanatı I Mimarlık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, Ankara, s. 154-158.

⁹⁷ Sevin, s. 154-158.

şekilde inşa edilmekteydiler.⁹⁸ Bölgede hammaddesi çok az bulunan taşların hemen hemen hiç kullanılmadığı mezar yapılarında üst örtü olarak kerpiç ya da tuğla kemerler kullanılmaktaydı. Bu mezar odalarına giden bir dromos bulunur. Bazen tek odadan oluşabileceği gibi iç içe birçok odanın yapıldığı örnekleri de vardır.

Ölen kişilerin bu odalara gömülmesi çeşitli şekillerde olurdu. Mezar odasının tabanına direk gömülmesinin yanı sıra pişmiş toprak sandukalar içine konulur ya da sadece oda tabanına yatırılırlardı. Karanlık olan odanın gömü töreni sırasında aydınlatılması için odanın duvarlarına birkaç küçük niş açılırdı.⁹⁹ Mezar odasının tabanına direk gömülmesinin yanı sıra pişmiş toprak sandukalar içine konulur ya da sadece oda tabanına yatırılırlardı.

Demir Çağı'na tarihlenen kremasyon gömüleri, Suriye ve Levant bölgesinde daha yoğun görüldüğü yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmanın ana verileri Suriye'de yer alan Karkamış, Tell Shiukh Fawqani ve Dur Katlimmu kentlerindeki mezarlardan yola çıkılarak elde edilmiştir.¹⁰⁰ Assurluların bölgeye gelmesi sonucunda Aramiler ile kültürel etkileşimi kaçınılmaz olmuştur. Karkamış ve Tell Shiukh'ta Asur hâkimiyetinin başlaması ile birlikte kremasyon gömü geleneği son bulmuştur. Assur varlığı ile kremasyon gömünün son bulunduğu Tell Shiukh'ta inhumasyon gömünün uygulandığı ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹

Aşağı Habur Nehri boyunca uzanan, Suriye'nin batısında yer alan Dur Katlimmu şehri Orta Assur Döneminden beri yerleşim görmüştür. Yeni Assur Dönemi ile birlikte Dur Katlimmu kentinin sınırları genişlemiştir.¹⁰² 2003 ve 2006 yılları arasında Dur Katlimmu kentinde yapılan kazılarda MÖ. 9. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen dört ayrı evden oluşan yapı kompleksinde üç ayrı evre saptanmış ve Yeni Assur Dönemi'ne ait 16 kremasyon gömü bulunmuştur. Kreppner'e göre kremasyon gömü bütün evrelerde görülmüştür.¹⁰³ En eski iyi korunmuş olan kremasyon gömü ilk evreye aittir. İkinci evreye tarihlenen 7 adet

⁹⁸ Sevin, s. 154-158.

⁹⁹ Sevin, s. 154-158.

¹⁰⁰ Silvia Ferreri, *Cremation Burials in North Mesopotamia in the First Millennium BC: Evidence of Social Differentiation in the Assyrian Empire?*, University of Cambridge, Master Degree Thesis, London, 2015, s. 23.

¹⁰¹ Ferreri, s. 24.

¹⁰² Ferreri, s. 31.

¹⁰³ Ferreri, s. 32.

kremasyon gömü tespit edilmiştir. Bu gömülerin dördü evin avlusunda, üçü ise eve ait bir odada bulunmuştur. Aynı evde, yetişkin bir kadın bireye ait kalıntılar urne içerisinde bulunurken, çocuk bireye ait kalıntılar ise çömlek mezar içerisinde tespit edilmiştir. Diğer 6 kremasyon gömü ise yerleşim tabakasının son evresine aittir. İkinci evrede ise hem kremasyon hem de inhumasyon gömü geleneğinin uygulandığı mezarlar ele geçmiştir. Arkeolojik kazılar sonucunda, kremasyon gömünün uygulandığı Mezopotamya ve Suriye’de olduğu gibi, Dur Katlimmu’da da kremasyon gömü geleneğinin gerçekleştirildiği ortaya çıkarılmıştır.¹⁰⁴

Kremasyonun uygulandığı çukurlar oval formda olup, 2.5 m uzunluğunda ve 1.5 m genişliğindedir. Ölen kişi, mezar hediyesi ile beraber bu çukurlarda yakılmıştır. Yakma işleminden sonra çukurların üzeri kerpiç tuğlalarla kapatılmıştır. Bu şekilde kapatılması hem mezar yerinin tespit edilmesini kolaylaştırmış hem de bu alanda yaşamın devam etmesini mümkün kılmıştır. Kremasyonun uygulandığı çukurlarda insan kalıntılarının yanı sıra hayvan kemikleri de ele geçirilmiştir. Bu hayvan kemiklerinin bulunması, ölü yemeği ritüelinin uygulandığını göstermektedir.

Resim 3.2. Dur Katlimmu kentindeki kremasyon çukurları. (Ferreri, s. 34).

Assur kentinde kremasyon gömü geleneği daha çok gelişigüzel olarak uygulandığı tespit edilmiştir. Alman arkeologlar tarafından 20. yy başlarında 17 urne mezar keşfedilmiştir. Bunların 6’sında inhumasyon gömü uygulanmış, geri kalan

¹⁰⁴ Ferreri, s. 33.

11'inde ise kremasyon gömünün uygulandığı tespit edilmiştir. Elde edilen bilgilere göre, tüm mezarlar ya iç ve dış şehir suru arasındaki evlerin tabanı altında ya da Yeni Saray'da yer almaktadır.¹⁰⁵

Basit ve kremasyon gömülerin yanı sıra pişmiş topraktan yapılan boyutları 20 ile 40 cm arasında urne mezarlarda vardır. Urnelerin bazıları resimli süslemelerle birlikte sırlanmıştır. Mezarlarda ele geçen buluntular arasında çanak-çömlek, küçük şişeler, nadiren sırlanmış, kâseler, bronz fibula, küpeler ve deniz kabukları bulunmuştur.¹⁰⁶

Kuşkusuz son yıllarda en heyecan verici arkeolojik keşif Nimrud'da bulunan kuzeybatı sarayın iç kesimlerinde bulunan kraliçelere ait mezar odalarıdır. Saraylarda kadınlar için özel bir alan yapıldığı yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkmıştır. Çoğu modern literatürde 'harem' olarak karşımıza çıkan bu mekânların aslında yanlış bir kullanım olduğunu David Oates makalesinde dile getirmiştir.¹⁰⁷ Assur'da saygın olan kişilerin halka açık ve ulaşılabilir olması zorunludur. Bu zorunluluk harem kavramı ortadan kaldırmaktadır.¹⁰⁸ Bu keşiflerin ortaya çıkardığı ilginç gerçek, oda mezarların (tonozlu mezarlar) kraliyet topraklarına gömülmesi için önceden tasarlandığı ve inşa edildiği gerçeğidir.¹⁰⁹ Kralların tümü sarayların altındaki antik Assur kentine gömülmüştür.

Assur kraliyet ailesine ait mezarların ilki Mallowan tarafından 1951 yılında Kuzeybatı Saray'da bulunmuştur. Kötü şekilde tabana yapılan odaların basit bir biçimde inşa edildiği görülmüştür. Kuzeybatı Saray'ın D odasında keşfedilen gömü, odanın tabanın 5 m. derinliğinde pişmiş topraktan yapılmış bir tabut içerisinde bulunmuştur. İkinci mezar ise odanın başka bir köşesinde konumlandırılmıştı. İskeletin içine konulduğu tabutun üç büyük taş levha ile kapatıldığı ve MÖ. 8.yy tarihlendirildiği anlaşılmıştır. Kadın olduğu belirlenen iskeletin yanında, kraliyet ailesine ait mallar olduğu anlaşılan mezar hediyeleri içinde kıymetli taşlar, cam boncuklar, ince işçilik ile işlenmiş bir adet kolye ve kıyafetinin tutturulmuş olduğu fibula önemli buluntular olarak ele geçmiştir. Nimrud mücevheri olarak adlandırılan

¹⁰⁵ Ferreri, s. 36.

¹⁰⁶ Ferreri, s. 37.

¹⁰⁷ Joan and David Oates, Nimrud, 'An Assyrian Imperial City Revealed', British School of Archaeology in Iraq, 2011, London, s.78-89.

¹⁰⁸ Oates, s. 81.

¹⁰⁹ Oates, s. 79.

Kalsedon mühürler ve buna eş değer mücevherler farklı mezarlarda da görülmüştür. Odanın bitişiğinde FF odasında lahit mezar keşfedilmiştir. Bu mezarda kayıt altına alınan tek eser bir adet fibula'dır. Yine aynı odada dolap içinde bulunan biblolar, birkaç altın folyo şeridi ve boncuk dikkat çekicidir. Eserlerin bilinçli bir şekilde bu dolaba sakladığı yönündeki düşüncüyü savunmak doğru olacaktır. Bir diğer önemli ayrıntı dolaba havalandırma izlenimi vermek için üzerine tuğlalar döşenmiş ve sıvanmıştır.¹¹⁰Yüksek statüye sahip kişiler için tasarlanmış mezar odalarının keşfi arkeolojik olarak önemli buluntuların ele geçmesini sağlamıştır.

1. Oda Mezar

1988'de Kuzeybatı Saray'ında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında Muzahim Mohmud Hussein tarafından keşfedilmiştir.¹¹¹ Tonozlu olan mezar yapısına dik bir merdiven ile giriş sağlanıyordu. Değerli çanak-çömleklerin ele geçtiği ve iyi korunmuş ana odanın duvarındaki lahit pişmiş topraktan yapılmıştı. Kadın bireye ait iskeletin kafatasının hemen altında gümüş bir kâse buluntu olarak bırakılmıştı. Kadının yaşının 50-55 aralığında olduğu tespit edilmişti. Zarif işçilik ile tasarlanmış altın küpeler, yarı değerli taşlardan yapılmış altın kolyeler, altın pazu bandı, balık ve kartal bezemeli fibulalar bunun yanı sıra üzerinde erotik sahneler barındıran iki adet frit ele geçmiştir.¹¹²

2. Oda mezar

MM odasının altında iki adet mezar daha keşfedilmiştir. Bu mezarların üst yapısının pişmiş toprak tuğlalar ile örüldüğü örülmüş olduğu başka önemli bir ayrıntıdır. Assur 'un çekirdek bölgesi bozkırlardan oluştuğu için taş malzeme sıkıntısı yaşamaktaydı. Bu yüzden tonozlu oda mezarları inşa ederken üst yapı için pişmiş toprak tuğlaları kullandıkları düşünülmektedir. Tonozlu olan II oda mezarda 49 mezar odası bulunmaktaydı. Tıpkı diğer mezar yapılarında olduğu gibi giriş bir kapı ile sağlanmaktaydı. Mezar odaların birinde kraliçeye ait olduğu belirlenen lahit mezar, tabana döşenen tuğlalar ile kapatılmıştı. Yekpare taştan yapılan lahitin güneyinde tuğladan örülmüş zeminde çanak-çömlek altın ve bronz kaplar, aynalar ve kozmetik kutusu bulunuyordu. Mezar odasının doğu ve batı duvarlarına oyulmuş

¹¹⁰ Oates, s. 79.

¹¹¹ Oates, s. 79

¹¹² Oates, s. 80.

nişlerde yanmış insan kemiklerinin içinde bulunduğu kaplar kremasyon geleneğinin Assur'da da uygulandığının bir tür göstergesi olmuştur.¹¹³

Yekpare taştan yapılan lahit 'in içerisinde iki bireye ait iskelet bulunuyordu. Çok zengin mezar eşyaları ile gömülmüşlerdi. Bir adet altın taç, kaplan gözlü akik rozetli altın örgülü diadem, 79 altın küpe, 6 altın kolye, 30 yüzük, 4 altın halhal ve 15 adet kap bu mezar odasında ölü hediyesi olarak bırakılmıştı. Kral II. Sargon'un eşi Atalia'ya ait olduğu düşünölmekle beraber farklı zamanlarda ölen birçok kraliçeye ait mezar hediyelerinin olduğu da söylenebilir. Yarı değerli taştan yapılmış 90 kolyenin yanı sıra, iskelet üzerinde yarı değerli taşların yer yer ele geçmesi, hassas kumaştan yapılan cenaze töreni için özel tasarlanmış kıyafete işarettir. Bu kıyafetlerin altın ve yarı değerli taşlarda süslendiği var sayılmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde kraliçelerin önceden tasarlanan bu odalara aralıklarla gömülmüş olduklarını ortaya çıkarmıştır.¹¹⁴

3. Oda mezar

III. mezar 1989 yılında I.mezarın tabanının altında II. mezarın güneyinde tonozlu kripto olarak tasarlanmıştır. Diğer mezarlarda odalara giriş dik bir merdiven ile sağlanırken bu mezarda durum farklıdır. Mezar odasına girişler bir oyuktan yapılmaktaydı. Ancak buraya girildiği zaman sadece lahit 'in kendisi ve tonozdaki oyuktan içeri giren toprak ile karşılaşıldı.¹¹⁵ Çok büyük boyutlu olan lahit, yaklaşık olarak 2,38 m ile 1,52 m boyutlarındaydı. Lahit oldukça büyük ve ağır bir taş ile kapatılmıştı. İki ucunda yer alan topuzlar kutuyu sabitleyen bir Mısır yöntemi ile tutturulmuş ve tabutun mühürlenmesi sağlanmıştır. Bazı veriler mezar erken bir dönemde soyulmuş olabileceği yönündedir.¹¹⁶

II. Assurnasirpal'ın eşi için yapılan mezarın içinde muhteşem kraliyet hazinesi ve koleksiyonu keşfedilmiştir. Mezarda karşılaşılan en büyük sürpriz yan yana duran iki bronz tabutun, uzunlamasına duran ve engellenen kapılara dayanmış olmasıdır. Aynı şekilde yapılmış üçüncü bir tabut ise odanın doğusunda

¹¹³ Joan Oates, *New Light on Nimrud, The Changing Role of Nimrud*, Proceedings of the Nimrud, 2002, London, s. 274-277.

¹¹⁴ Oates, s. 82-83.

¹¹⁵ Oates, s. 83.

¹¹⁶ Oates, s. 83.

konumlandırılmış ve altında zengin hazinesi korunmuş durumda ele geçmiştir.¹¹⁷13 kişiye ait olduğu düşünülen kemikler bronz tabut içinde toplu olarak bulunduğu ve ölen kişilerin farklı zaman dilimleri içinde buraya konulmak üzere hazırda bulunduğu düşünülmektedir. Çanak-çömlek, büyük boyutlu kemikler, yuvarlak bir adet cam şişe lahit 'in hemen yanında yer almaktaydı. Oldukça zengin olan mezarda sadece 449 ayrı materyalin ve sadece gümüşlerin ağırlığının 23 kg olması dikkat çekicidir.

Yazılı eserler arasında altın bir kase içinde olan Adad-nerari III (MÖ. 810-783) dönemine ait saray mührü en önemli eserdir. Bunun yanında Shalmaneser IV, Assur-dan III ve Assur-nerari V yıllarını kapsayan hiyeroglif Hitit yazılı gümüş kap vardır. En geç döneme ait yazılı eser, Tiglath-pileser III (MÖ. 744-727) yılına aittir. mezar odasının zemininde bronz çanak-çömlek kaplar ve batı duvardaki niş içerisinde kremasyonun uygulandığı saz süslemeli kap ele geçmiştir. Assur inancına aykırı olduğu düşünülen kremasyonun hemen hemen bütün dönemlerde görülmesi farklı etnik grupları bünyesinde barındırdığı ya da inanç sisteminde çok katı olmadığı ve her türlü inanca sahip insanları bünyesinde barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

¹¹⁷ Oates, s. 83.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ ASSUR DÖNEMİ ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNİN ZİYARET TEPE, KAVUŞAN HÖYÜK, ÜÇ TEPE VE HAKEMİ USE ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Ziyaret Tepe

Yukarı Dicle Bölgesinde, Nairi ülkesinin sınırında, Tuşhan, Sinabu ve Tidu gibi garnizonlar kurarak bölgeyi Assur ülkesinin bir parçası haline getirmişlerdir. Diyarbakır il merkezi ile Tepe beldesi arasında yer alan garnizonlardan ikisinde, Üçtepe ve Ziyaret Tepe'de yapılan arkeolojik kazılarda Orta Assur Dönemi'ne ilişkin kalıntılar bulunmuştur. Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki eski krallık merkezleri ve köklü gelenekleri olan kentler, Assur'a bağlılıklarını göstererek varlıklarını korumuşlardır. Assur Devleti büyük kurulan kentlerin ve artan nüfusun ürün ihtiyacını karşılayabilmek için, verimli topraklarla çevrili alanları kontrol altına almıştır.¹¹⁸

Harita 4.1.Ziyaret Tepe (Matney, Köroğlu, s. 16).

Kerkh Steli, II. Assurnasirpal'ın kuzeydeki Nair'i ülkesine yapmış olduğu askeri sefer sırasında Yukarı Dicle Vadisi'ne geldiği ve daha önceleri Assur'a bağlı olan, fakat daha sonra açlık nedeniyle Şubria ülkesine göç eden toplulukların eyalet

¹¹⁸ Köroğlu, s.135.

merkezine yeniden getirildiğini anlatan kendi adına diktirdiği kireçtaşı steli olarak bilinmektedir.¹¹⁹ Kireçtaşı stelin geniş tarafında; II. Assurnasirpal'ın, günümüze kadar ulaşmış silik kabartması, yazıtında, kralın ilk beş yılda gerçekleştirildiği olaylar anlatılmaktadır. Buna göre, stel en erken kralın tahta çıkışının beşinci yılına, yani MÖ. 879 yılına ait olduğu çıkarımı yapılmıştır. Ayrıca, bu yazıtta kralın Na'iri ülkesine düzenlediği ikinci seferden söz edilmektedir. II. Assurnasirpal krallığının ikinci yılında Na'iri ülkesine bir sefer düzenlediği ve buradaki kahramanlığını anlatan steli, Assur'un eyalet merkezi Tushan'a diktirdiği anlatılmaktadır. Bu nedenle Kerkh Steli'nin kral tarafından Tushan'a diktirilen stel olmadığı ve Tushan'ın Yukarı Dicle Vadisi'nde ihtişamlı höyüklerinden Ziyaret Tepe olduğu çıkarımı yapılmıştır.¹²⁰

Ziyaret Tepe, Hakemi Use'nin yaklaşık 3 km doğusunda yer almaktadır. Diğer taraftan Tushan hakkındaki bilgiler II. Assurnasirpal döneminde başlamaktadır. Bu kraldan sonra Tushan, Assur İmparatorluğu'nun kuzey sınırı için önemli bir konuma gelmiştir.¹²¹ İlk kez Kessler tarafından 1980 yılında keşfedilen höyük, 1989 yılında G. Algaze başkanlığında Ilisu baraj alanında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında ziyaret edilmiştir. 1997 yılında Timoty Matney başkanlığında G. Algaze'nin de katıldığı bir ekip, höyükte tepe ve aşağı şehir ve yamaçlar olmak üzere üç farklı noktada sistematik olarak yüzey araştırması yapılmıştır. 2001 yılında ise Timoty Matney başkanlığında kazılara başlanmıştır.¹²²

4.1.1. Mezarların Konumu

Yapılan araştırma raporlarına göre, Assurlular Dönemi'nde Ziyaret Tepe birkaç hektarlık küçük bir köy yerleşmesi olarak kalmış olup, yerleşmenin boyutlarının 32 hektarlık alandır. Ziyaret Tepe arazi alanı; höyük zirvesinin doğu kenarında A/N Alanı: Geç Assur "Tunç Sarayı", höyük zirvesinin kuzeyinde L Alanı: Geç Assur Kalıntıları (L4 Yapı Katı), aşağı şehrin batısı G/R Alanı: Aşağı Şehirdeki Batı

¹¹⁹ Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the First Millennium BC (1114-859)*. Toronto-Buffalo London, 1991, s.202.

¹²⁰ Karen Radner, Andreas Schachner, "Tushan'dan Amidi'ye: Assur döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, (Ed., Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Jelibeyoglu), ODTÜ Yayınları, Ankara, 2001, s.732.

¹²¹ Nobert Karg, "Gre Dimse 1998: Başlangıç raporu", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Öztürk), ODTÜ Yayınları, Ankara, 1999, s.242.

¹²² TAY-Yerleşim Ayrıntıları.

Binası, aşağı şehrin güneybatı kenarı Q Alanı: Aşağı Şehrin Güney Kapısı'nda kazı çalışmaları yapılmaktadır.¹²³

Ziyaret Tepe'deki arazi alanlarında bulunan mezarların konumu aşağıda verilmiştir:

- Höyük zirvesinin doğu kenarında A/N Alanı: Geç Assur "Tunç Sarayı"nda kazılan N-212 çukuru,¹²⁴
- Aşağı şehrin batısı G/R Alanı: Aşağı Şehirdeki Batı Binası'nın olduğu Q alanında kent kapısının batı odasının iç duvarları boyunca düzgün şekilde dizilmiş üç mezar (Q-037, Q-043, Q-093)¹²⁵ bulunmaktadır.¹²⁶

4.1.2. Mezar Tipleri

Ziyaret Tepe'deki arazi alanlarında bulunan mezarlar basit toprak mezar tipinde olup, bireyler başları batıya, ayakları doğuya gelecek şekilde sırt üstü yatırılmıştır. Tepe üzerine kazılan mezarların bazıları Dönem IV-1 duvarlarının altında kalmış olduğundan Dönem IV ile eşzamanlı olduğu düşünülmektedir. Bazı mezarlar açık kullanım alanlarına gömüldüğünden, stratigrafik konumları tespit edilememiştir.¹²⁷

Resim 4.1. Basit toprak mezar (Matnet, s. 108).

¹²³Timothy Matney, Kemalettin Köroğlu, Dirk Wicke, John Macginnis, "31. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt", *Diyarbakır/ Ziyaret Tepe 2008 Yılı Kazı Çalışmaları*, (Haz. Haydar Dönmez, Canan Keskin), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s.315.

¹²⁴ Matney, Köroğlu, Wicke, Macginnis, s.318.

¹²⁵ Matney, Köroğlu, Wicke, Macginnis, s.323.

¹²⁶ Matney, Köroğlu, Wicke Macginnis, s. 323.

¹²⁷ Jürgen Seeher, "Getreidelagerung in unterirdischen Grossspeichern: zur methode und ihrer anwendung im 2. Jahrtausend V. Chr. am Beispiel der Befunde in Hattusa", *Studi Micenei Ed Egeoanatici*, Cilt:42, Sayı:2, 2000, 261-301.

4.1.3. Gömme Biçimleri

Ziyaret Tepe’de bulunan mezarın üzerine yerleştirilen moloz taşlar arasında bir adet yazılı mezar taşı bulunmuştur. İki parça halinde açığa çıkan taşın başka bir mezardan buraya getirilmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Güney etek kesimine kazılan mezarın üzeri ortalama 13 cm çapta ağaç gövdeleri ile örtülmüş, bireylerin yüzleri güneye çevrilmiş olup, düzenli bir mezarlık görünümündedir.¹²⁸

Resim 4.2.Sarayda kremasyon (Matney, s. 105).

Höyükte tunç yapı olarak adlandırılan ve saray yapısı olduğu düşünülen komplekste en dikkat çekici keşif avludaki ölü yakma çukurlarıdır. Korunmuş olan bu alandan çok sayıda mezar hediyesi ele geçmiştir.¹²⁹Bu çukurlar; ince yanık tabakası ile kaplı 2 m ile 1,4 m boyutlarında dikdörtgen şeklindedir. Bazı çukurların dar kenarında hafif çıkıntılar mevcuttur. Çukurların içindeki yoğun kül tabakası arasında çok sayıda tunç obje ele geçmiştir. Tunçtan olan objeler aşınmış ve yüksek ısıdan dolayı deformasyona uğramıştır. Yine çukurdan ele geçmiş kil taşlar ve fildişinden parçaların kararması ve şeklini değiştirmesi yüksek ısıyı maruz kaldıklarını göstermektedir.¹³⁰ Yüksek ısıya maruz kalmış insan kemiklerinin bulunduğu iki farklı çukur keşfedilmiştir. Bütün bunlar göz önünde

¹²⁸ A. Tuğba Ökse, A. Oğuz Alp, “Salat Tepe 2000 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Öztürk), ODTÜ Yayınları, Ankara, 2002, s.645-670.

¹²⁹ Matney, Köroğlu, s. 106.

¹³⁰ Matney, Köroğlu, s. 106.

bulundurulduğunda bu çukurların kremasyon çukurları olabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Romalıların bustum formundaki mezar çukurlarına benzedikleri ve yere açılan çukura odunların yığılması ve odunların üzerine ölen kişilerin mezar hediyeleri ile konulmasının ardından yakma işlemini gerçekleşmesi ile son bulan kremasyon gömülerine benzediği düşünülmektedir.¹³¹Tuşhan'daki krallığın için yaptırdığım bu sarayı' II. Assurnasirpal, Ziyaret Tepe'de yaptırdığı saraydan bahsederken bu kelimeleri kullandığını Kurkh Monoliti'nden öğreniyoruz.¹³² Ziyaret Tepe'de açığa çıkarılan Tunç saray olarak adlandırılan yapı için bu kelimeleri kullanmış olduğu düşünülüyor. Binanın planı, Assur saraylarının klasik planından farklı değildir. Halka açık avlu (babanu) içerdeki özel avlu (bitanu) arasında kalan merkezi bir kabul odasından oluşmaktadır.¹³³ Bunun yanı sıra saray yapısında beş ölü yakma çukuru keşfedilmiştir.¹³⁴ Tabanı taş döşeli avlunun hemen altında düzgünce sıralanmış çukurların her birinin de bir bireye ait olduğu saptanmıştır. Ölü yakma işlemi her ne kadar mekânı dumana boğuyor olsa da, mezar çukurlarının konumları, ölümlerini ailelerinden ayırmamak adına evlerinin olduğu yere gömmüşlerdir.¹³⁵ Mezopotamya'nın intramural gömü geleneği ile uygundur. Benzer durum Suriye de Habur nehri üzerindeki Tell Şeyh Hamad sit alanında da keşfedilmiştir.¹³⁶ Burada farklı olan durum, odaların içlerinde bile ölü yakma çukurları bulunmuş, yakma işleminden sonra bu odaları yaşanabilir hale getirmek için yeniden sıvanıp düzenlendiği düşünülmektedir.¹³⁷

¹³¹ Matney, Köroğlu, s. 105.

¹³² Timothy Matney, Kemalettin Köroğlu, Ziyaret Tepe, Asur İmparatorluğu'nun Anadolu Sınırlarını Keşfederken, Ofset Yapımevi, 2017, İstanbul, s. 105.

¹³³ Matney, Köroğlu, s. 106.

¹³⁴ Matney, Köroğlu, s. 106.

¹³⁵ Matney, Köroğlu, s. 106.

¹³⁶ Timothy, Köroğlu, s. 106-107.

¹³⁷ Timothy, Köroğlu, s. 106-107.

Resim 4.3.Sarayda kremasyon, ölü yakma çukurları. (Matney, Köroğlu, s. 105).

4.1.4. Mezar Buluntuları

İlisu Barajı kurtarma kazılarında Kavuşan Höyük, Ziyaret Tepe, Şahintepe/Müslüman Tepe, Hirbemerdon, Gre Cano, Aşağı Salat kazılarında Geç Assur iskânı ve Salat Tepe’de içinde Geç Assur kapları bulunan erzak çukurları tespit edilmiştir.¹³⁸ Salat Çayının doğusunda ve Ilisu Barajı İnşaat sahasında yapılan yüzey araştırmaları, ortalama 4 km aralıklarla kurulmuş küçük yerleşim birimlerinin (çiftlikler) varlığını göstermiştir. Birbirine yakın ve küçük boyutlu köyler aynı zamanda Assur çekirdek bölgesiyle de sıkı ilişki içindeydiler. Bu yerleşimlerden Ziyaret Tepe boyutlarından dolayı köy yerleşimi olmayıp daha büyük bir merkez olmalıdır ve yazılı belgelerde geçen Assur eyalet merkezi Tushan olması kuvvetle muhtemeldir.¹³⁹

Ziyaret Tepe’de yapılan çalışmalarda, bulunan mezar buluntularından yarısından fazlasını bebek ve çocuklar, yarısına yakınına erişkinler oluşturmaktadır. Antropolojik araştırmalara göre, erişkin kadınlar ortalama 36-37 yıl, erkekler

¹³⁸ A. Tuğba Ökse, “Salat Tepe 1998”, *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Öztürk), ODTÜ Yayınları, Ankara, 1999, s.333-344.

¹³⁹ Halil Tekin, “Hakemi Use 2008 yılı kazılarında keşfedilen geç Asur dönemi mezarları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:2, 2009, 193-211.

ortalama 39-40 yıl yaşamışlardır. En erken ölüm yaşı 0-5, engeç ölüm yaşı 50 olarak belirlenmiştir.¹⁴⁰

Resim 4.4.Bir zamanlar ölüye sunulan adaklar içeren kap(Matney, Köroğlu, s. 110).

Resim 4.5.Bir kremasyondan kalma külleri barındıran, çifte çanaklı gömü (Matney, Köroğlu, s. 110).

Bireylerde genel olarak enfeksiyon hastalıkları, bebek ve çocuklarda demir eksikliği anemisi, erişkin bireylerde fiziksel aktivite kaynaklı olduğu düşünülen eklem hastalıkları ve travmalar, üç bireyde cüzam lezyonları belirlenmiştir. Bebek ve çocuk mezarlarında cam boncuklardan oluşan takılar⁴⁰ bulunurken bir erişkin

¹⁴⁰ A. Tuğba Ökse, “Salat Tepe 2001 Yılı Kurtarma Kazısı”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Greenhalgh, Jale Velibeyoğlu), ODTÜ Yayınları, Ankara, 2004, s.603-640.

mezarında 33 boncuklu tespih, bir diğèrinin sol elinin yüzük parmağında bakırdan bir yüzük ele geçmiştir.¹⁴¹

Resim 4.6.El şeklinde klipsi ile Fibula ve boncuklar (Matney, Köroğlu, s. 111).

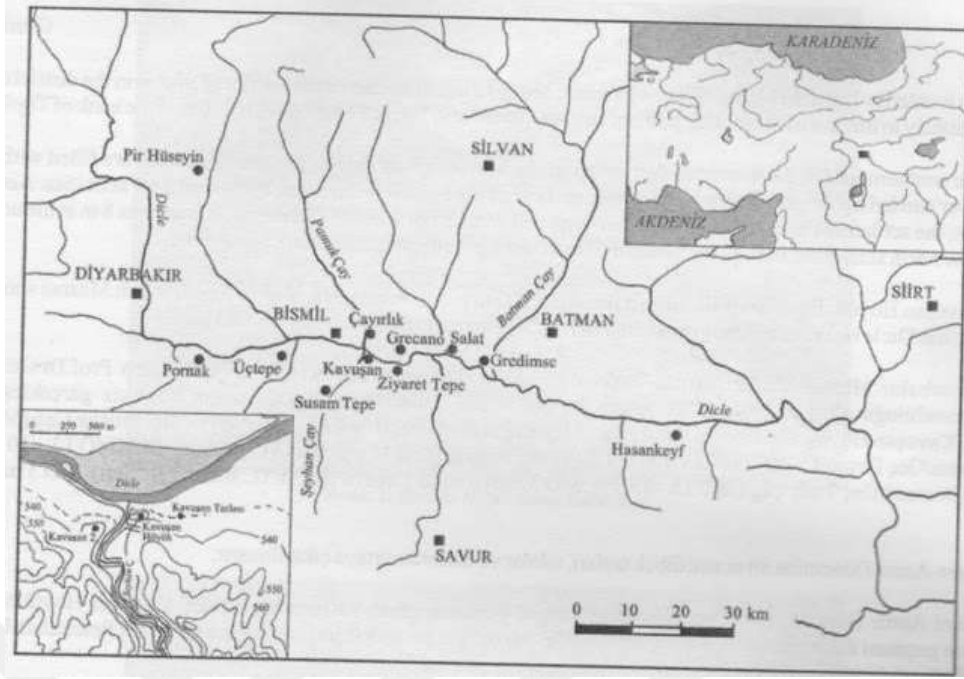
4.2. Kavuşan Höyük

Orta Assur Dönemi sonlarında, MÖ. 11. yüzyılın ortalarında bütün gücünü yitirmiş Assur'un, MÖ. 10. yüzyılın sonlarında II. Adad-nirari döneminde (MÖ. 911-891) yeniden toparlanarak, Önasya'da büyük bir imparatorluk olma yolunda önemli bir siyasi güç olduğu düşünülmektedir.¹⁴² Nitekim II. Adad-nirari ile MÖ. 911 yılında başlayıp birbirinin ardılı olarak tahta çıkan II. Tukulti-Ninurta (MÖ. 890-884), II. Assurnasirpal (MÖ. 883-859), III. Salmanassar (MÖ. 858-824) ve V. Şamşi-Adad (MÖ. 823-811) dönemlerini kapsayan Yeni Assur yayılımının erken evresinde Kavuşan Höyük'ün de yer aldığı Yukarı Dicle Bölgesine askeri seferler düzenlendiği bilinmektedir. Bu stratejik konumu nedeniyle İlk Tunç Çağı'ndan Ortaçağ'a dek uzanan, birçok yapı katından oluşan bir yerleşim silsilesine sahip bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴³

¹⁴¹ Ökse, s.340.

¹⁴² Marc Van de Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s.355.

¹⁴³ Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the First Millennium BC (1114-859)*, Toronto-Buffalo London, 1991, s.205.

Harita 4.2. Kavuşan Höyük ve genel görünümü (Kozbe, 2018).

Kavuşan Höyük, Diyarbakir İli, Bismil İlçesi'nin 10 km. güneydoğusunda, Yenice Köyü, İnardı Mezra sınırları içinde ve Şeyhan Çayı'nın Dicle Nehri ile birleştiği noktanın hemen doğusundadır.¹⁴⁴ Tarım için ideal rölyef, toprak ve su kaynaklarına sahip olan Yukarı Dicle Havzası, arazi kullanımı açısından kuru bir tarım havzasıdır. Bölge, Güneydoğu Toroslarla birlikte tarih boyunca birçok bakımdan Mezopotamya'yı beslemiş, özellikle hammadde ihtiyacını karşılamıştır. Bu alanda yetişen ve yetiştirilen birçok maddeyi taşımak ve Mezopotamya'daki yerleşmelere aktarmak için Dicle Nehri üzerinden giden sallar kullanmıştır. Şeyhan Çayı'nın Dicle'ye kavuştuğu yerde kurulmuş olan Kavuşan Höyük, ürünlerin depolama ve aktarma görevlerini üstlenmiş yerlerden biri olarak düşünülmektedir.¹⁴⁵

Kavuşan Höyük, ilk kez G. Algaze'nin başkanlığında bir ekip tarafından 1988 yılında bölgede yapılan yüzey araştırmasında tespit edilmiştir. Höyük, ODTÜ-TACDAM önderliğinde Iısu ve Kargamış baraj alanlarında yürütülen araştırma çerçevesinde, Diyarbakir ili tekrar incelendiğinde burada yer alan Kavuşan Höyükte

¹⁴⁴ Gülriz Kozbe, "31. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt", *Kavuşan Höyük Kazısı 2008*, (Haz. Haydar Dönmez, Canan Keskin), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s.175.

¹⁴⁵ Gülriz Kozbe, "Kavuşan Höyük: Assur İmparatorluğu'nun Taşrasında Küçük ve Özgün Bir Yerleşim", *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı, Taurus Anadolu Uygarlıkları Serisi 7*, (Ed. Kemalettin Köroğlu, Selim Ferruh Adalı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s.406.

2000 yılında Gülriz Kozbe başkanlığında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazılarda tespit edilen ilk yerleşim gördüğü dönemde (MÖ. 2200'lerde), olasılıkla geniş bir su kütlesi (akarsu alüvyal boğulma evresi veya göl ortamı) kenarında kurulmuş bir yerleşim görünümündeyken, Assur Dönemi'nde (MÖ. 9. yüzyıl sonrası) olasılıkla bu su kütlesinin güneye doğru, bir vadi içine girinti yaptığı yerde kurulmuş bir yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir¹⁴⁶.

4.2.1. Mezarların Konumu

Yapılan araştırma raporlarına göre, Assurlular Dönemi'nde Kavuşan Höyük arazi alanı topografik planı "F12, F13, G11, G12, G13, H11, H13 ve I13" adlı açmalardan oluşmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, açmaların buldukları dönem aşağıda verilmiştir¹⁴⁷:

- **Ortaçağ Dönemi:**G11 ve H11 Açmaları
- **Post Assur Dönemi:**F12 Açması, G11 ve H11 Açmaları
- **Yeni Assur Dönemi:**F12 Açması
- **Orta Assur/Mitanni Dönemi:** G12 Açması, G13 Açması, I13 Açması
- **MÖ. III. Binyıl Sonu / II. Binyılın İlk Yarısı:**F12 Açması, G12 Açması, G 13 Açması, H13 Açması
- **MÖ. III. Binyıl:**F13 Açması

Kavuşan Höyük'teki arazi alanlarında bulunan açmalardaki mezarların konumu aşağıda verilmiştir:

- Orta Çağ Dönemi G11 ve H11 açmalarında, -1.50 ile -2.30 m.ler arasında ortaya çıkarılan toplam 9 adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri dışında diğerleri yüzleri güneye bakan, doğu-batı yönünde uzanan İslâmî gömülerdir.¹⁴⁸

4.2.2. Mezar Tipleri

Kavuşan Höyük'teki arazi alanlarında bulunan mezar tipleri; 18 adet basit toprak, 22 adet kremasyon, beş adet çömlek içi ve bir adet kerpiç sandık mezardır.

¹⁴⁶ Kozbe, s.407.

¹⁴⁷ Kozbe, s.175-188.

¹⁴⁸ Kozbe, s.176.

Bu mezar çeşitlilik Assur kültürünün anavatanı Kuzey Mezopotamya'da bile adı geçen halkın ölü gömme gelenekleri hakkında bugün hâlâ çok şey bilinmemekte olup, Yukarı Dicle Bölgesi Yeni Assur Dönemi ölü gömme tekniklerini ve geleneklerinin analiz edilmesinde oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁹

4.2.3. Gömme Biçimleri

Kavuşan Höyük'teki arazi alanlarında bulunan gömüler; basit toprak gömü (inhumasyon), yakarak gömü (kremasyon), çömlek içi gömü ve kerpiç sandık mezar olmak üzere dört farklı teknikte yapılmış gömülerdir. Bu gömme biçimlerine ait bilgiler aşağıda ele alınmıştır:¹⁵⁰

Basit toprak (inhumasyon) gömülerde, doğrudan toprağa açılan basit mezar çukurlarının sınırları belirlenmemiştir. Ortaçağ çukurları ile höyük üzerinde tarım faaliyetleri nedeniyle yapılan sulama bu gömülere büyük zarar vermiştir. Bu grupta, bir erişkin erkek ve yedi adet cinsiyeti belirlenememiş gömü ile 10 adet hoker ve yarı hoker tarzında yatırılmış kadın ve çocuk gömüsü bulunur. Dolayısıyla, Kavuşan'da kadın ve çocukların mekân içlerine ve yakınlarına, erkeklerin ise yerleşim dışına gömüldüğünü söylenebilmektedir. Mezarlar tek birey için kullanılmış, hiçbir örnekte çoklu gömü tespit edilmemiştir.¹⁵¹

Yakarak yapılan (kremasyon) gömülerde boyunsuz veya alçak boyunlu, küresel gövdeli geniş ağızlı çömlekler, oval gövdeli, dar ağızlı çömlekler, başlıca urne biçimleri olarak görülür. Çukurların içinde ele geçen urnelerden bazılarının dipleri, devrilmelerini engellemek için kırık çanak çömlek parçaları ve/veya taşlarla desteklenmiştir.¹⁵²

Çömlek içi gömü geleneği Yeni Assur Krallığı'nda Kavuşan Höyük'te beş adet örnekle temsil edilmektedir. Kavuşan höyükte ilk çömlek içi inhumasyonu, kremasyon gömülerine çok yakın bir noktada tespit edilmiştir. Etrafı dere taşlarıyla

¹⁴⁹ Gülriz Kozbe, "Kavuşan Höyük 2005 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt:28, Sayı:1,2007, 573-588.

¹⁵⁰ Gülriz Kozbe, "Kavuşan Höyük", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed. Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz), Ege Üniversitesi Kültür Yayınları, İzmir, s.121-125.

¹⁵¹ Kozbe, s.412.

¹⁵² Kozbe, s.415.

desteklenmiş geniş ağızlı çömleğin içinden hoker tarzında yerleştirilmiş küçük bir bebeğe (altı yedi aylık) ait iskelet ortaya çıkmıştır.¹⁵³

Kozbe (2014) yaptığı araştırmalar sonucunda, kremasyon uygulamasının, ölüyü yakmayı ölüm algısına ters düştüğü için tercih etmeyen Assurluya rağmen Kavuşan Höyük'ün de içinde yer aldığı Yukarı Dicle Bölgesinde görülmesi, Assur siyasi hegemonyası altında bu topraklarda varlık gösteren, yaşayan, Assur kökenli olmayan halkları işaret etmektedir. Bunlar, küllerin ve yanmış kemik kalıntılarının içine konulduğu urnelerin kap biçimleri veya gömülerdeki ölü hediyeleri açısından “Assurlu” olarak tanımlayabilen unsurları kullanan ancak standartlaşmış ölü gömme gelenekleri açısından yeteri kadar “Assurlulaşamamış” halkları olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴

4.2.4. Mezar Buluntuları

Kavuşan Hüyük'teki arazi alanlarında bulunan mezar buluntuları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Basit toprak gömülerindeki mezar buluntuları; pişmiş toprak kaplar, takılar ve aletler olmak üzere üç tür ölü hediyesi ile karşılaşılmaktadır. Söz konusu kapların, cinsiyeti belirlenememiş gömülerle birlikte ele geçmesi nedeniyle bir hediye/cinsiyet ayırımına gidilemezken; boncuk ve metal yapımı takılar, kadın ve çocuk mezarlarında saptanmaktadır. Öte yandan tek bir örnekle temsil edilen erkek gömüde iki adet tunç küpenin; bir adet çocuk gömüsünde de tunç bir bileziğin bulunmasıyla, takı türü buluntularda da cinsiyete ve yaşa bağlı mezar hediyesi ayırımının yapılması güçleşmektedir.¹⁵⁵

Sandık formulu kerpiçten yapılan mezara ait buluntular, Kavuşan Höyük'te tek örnekle temsil edilmektedir. Dörtkenarı 40, 46 veya 38 cm uzunluğunda ve 18-20 cm genişliğinde kerpiç bloklarla çevrili mezarın üzeri de kerpiç bloklarla kapatılmıştır. İskeletin 12 yaşlarında cinsiyeti kadın olarak tayin edilen bir çocuğuna aittir. Çeşitli taşlardan, camdan, pişmiş topraktan ve deniz kabuklarından yapılmış yaklaşık 400 boncuk, mezar hediyeleri arasında önemli bir grubu oluşturur. Ayrıca mezarda 11

¹⁵³ Kozbe, s.416.

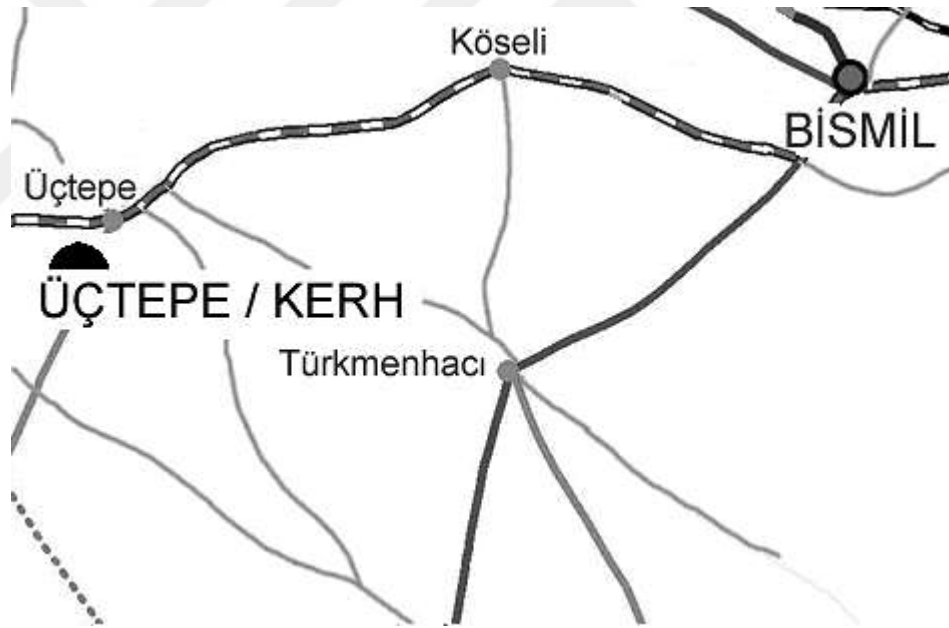
¹⁵⁴ Gülriiz Kozbe, “Kavuşan Höyük/Diyarbakır Yeni Assur Dönemi Gömüleri”, *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar: Veli Sevin'e Armağan*, (Ed. Aynur Özfirat), Ege Yayınları, İstanbul, 2014, s.257-276.

¹⁵⁵ Kozbe, s.575-576.

adet tunç küpe, bir adet cam nazar boncuğu, sol kolda bir adet tunç bilezik, sağ kolda stilize yılan başlı tunç bir pazu bandı ile göğüs kısmında demir bir fibulaya ait olabilecek parçalar ele geçmiştir. Bu mezar, Kavuşan Höyük Yeni Assur Dönemi gömüleri içinde en zengin ölü hediyesine sahip örneği teşkil etmektedir.¹⁵⁶

4.3. Üçtepe

Üçtepe, Yukarı Dicle Bölgesinde, Dicle Nehri'nin güney kıyısında bulunan dört büyük höyükten biridir. Üçtepe Höyük, Diyarbakır iline bağlı, Bismil ilçesi yakınlarındadır.¹⁵⁷ Üçtepe kazıları için, Türkiye'de ilk adımlar 1986 yılında, Prof. Dr. Veli Sevin başkanlığında yüzey araştırmaları yapılması ile atılmıştır. 1986-87 yıllarındaki ön çalışmaların arkasından 1988 yılında başlatılan kazı çalışmaları, 1992 yılına kadar 5 dönem sürdürülmüştür. Özellikle Yeni Assur tarihî coğrafyası konusunda yazılı belgelerle karşılaştırılabilir nitelikte bulgular sağlanmıştır.¹⁵⁸

Harita 4.3.Üçtepe Höyüğü (TAY).

Üçtepe hakkında netliğe kavuşturulamayan bazı problemler Orta Assur Dönemine kadar uzanmaktadır. Bunlardan ilki bu şehrin o dönemki ismi ile ilgilidir.

¹⁵⁶ Kozbe, s.416.

¹⁵⁷ Kozbe, s.417.

¹⁵⁸ Kozbe, s.260.

1861 yılında, J.G. Taylor, II.Assurnasirpal'ın ilk beş yılına ait yıllığında Tuşhan'daki yapıları ve Kaşyari Dağı'nın (Kasijeri) çevresindeki şehirleri yıktığını belirtmiştir. Bu yıllığında Üçtepe için "Kurkh" isminin kullanıldığına dikkat çekmektedir. MÖ. 853 yılında yazdırdığı yıllıklarında burası için Kurkh ismini kullanmıştır. Ancak Kurkh kısıtlı bir alanı tanımlamak için kullanılmışta olabilir. Monolit'in dikildiği bölge ise, yani Ta'idu / Tidu, Yukarı Dicle Nehri kenarında Tuşhan ve Şinamu arasındaki Üçtepe'dir.¹⁵⁹

Üçtepe 'de bulunan Kurkh Monoliti, bu bölgede hüküm sürmüş krallar ve ülkeler hakkında bilgi vermektedir. Monolit, Bit-Adini ve Karkamış devletleri arasındaki savaşı anlatmakta ve bu savaş neticesinde meydana gelen siyasi değişiklikleri belirtmektedir. Monolitin sonlarında ise III.Salmanassar'ın, kendisine karşı oluşturulan ve içerisinde, Damascus (Şam) kralı Adad-idri, Hamat kralı İrhulini ve İsrail kralı Akhab'ın bulunduğu ittifakla mücadelesi anlatılmıştır. Literatüre Qarqar (Şam'ın kuzeyi) Savaşı olarak geçen bu savaşta her iki tarafta ağır kayıplar vermiştir.¹⁶⁰

Diyarbakır İngiliz Konsolosu J.C.Taylor, 1866 yılında Kurkh adlı yerleşmede yaptığı keşif gezisinde iki stel bulmuştur. Söz konusu steller Kurkh Monolitleri olarak bilinir.¹⁶¹ 1898-1900 yıllarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da keşif gezisi yapan Belck ve Lehmann-Haupt Diyarbakır'ın kuzeyi ile ilgilenmişler. 1907 yılında Olmstead Dicle'nin güneyinde konumlanan Üçtepe de inceleme yapar. 1946 yılında Türk Tarih Kurumu adına Kökten, 1947 yılında Dönmez-Brice, 1963 yılında ise Halat Çambel ve Braidwood başkanlığında Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Projesi Çerçevesinde Benedict ve ekibi yerleşimleri tespit etmek amacı ile yüzey araştırmaları yapmıştır.¹⁶²1986 yılında İstanbul Üniversitesi Veli Sevin başkanlığında yüzey araştırması yapılır ve 1988 yılında kazısı başlar.¹⁶³

4.3.1. Mezarların Konumu

Yapılan araştırma raporlarına göre, Üçtepe kazılarının yürütüldüğü dönemde İlısu Baraj bölgesinde yüzey araştırmaları başlamış; 2000-2014 yılları arasında ise

¹⁵⁹ Jeffrey Szuchman, *Ziyarettepe / Tuşhan / Upper Tigris*, California University, London, 2007, s.21.

¹⁶⁰ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, New York, 1968, s.56.

¹⁶¹ Kemalettin Köroğlu, *Üçtepe I, Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinde Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 2.

¹⁶² Köroğlu, s. 3.

¹⁶³ Köroğlu, s. 4.

30'un üzerinde eski yerleşmede kazı yapılmıştır. Bu çalışmalarla Batman Çay ile Diyarbakır arasında, Yeni Assur Dönemi'nde kurulan eyalet sistemi ve bunların materyal kültürü hakkında önemli veriler elde edilmiştir.¹⁶⁴

Üçtepe Höyüğü'nün zirvesi güneyden kuzeye doğru alçalmaktadır. Höyük zirvesinde arkeolojik kazılar toplam 12 açmada yürütülmüştür. Bunlardan kuzey kesimdeki ikisi yatay (VI ve VII), diğerleri daha çok basamaklı açmalar şeklinde kazılmıştır. Höyüğün kuzey kesimindeki açmalarda Roma, Hellenistik ve Yeni Assur; güneyde Hellenistik ve Yeni Assur, doğudaki basamaklı açmalarda ise bütün yapı katları üst üste incelenmiştir.¹⁶⁵

Üçtepe'deki arazi alanlarında bulunan mezarların konumu aşağıda verilmiştir¹⁶⁶:

- **El-Qitar:** İlk Tunç Çağı UMV, I no'lu mezar,
- **Tell Hadidi:** İlk Tunç Çağı IIITV, H alanı mezarı,
- **Gre Virlce:** İlk Tunç Çağı IIMV, K9 mezarı,
- **Harabebezikan Mezarı:** İlk Tunç Çağı IIMV,
- **Teil Banat:** I no'lu mezar bulunmaktadır.

4.3.2. Mezar Tipleri

Üçtepe 'deki arazi alanlarında bulunan höyük konisi ve kuzeydoğu yamacında mezarlar modern mezarlıklar bulunmakta olup, sandık mezar tipinde mezarlar bulunmaktadır.¹⁶⁷

Hakemi Use'deki kazılarda Yeni Assur döneminden sonra yerleşimin terk edildiği saptanmıştır. Kuzey Irak'ta, Musul şehrinin güneyinde Dicle Nehri kıyısında bulunan ve Yukarı Mezopotamya'da MÖ. 2. binyılda siyasal bir güç haline gelen Assur'un imparatorluğa dönüşmesi MÖ. 883 yılında II. Assurnasirpal'in tahta geçmesiyle başlamıştır. Yapılan araştırmalarda; Assur İmparatorluğu'nun gücün zirveye çıktığı sınırların batıda Akdeniz; güneyde Mısır; doğuda Zagros Dağları'na

¹⁶⁴ Kozbe, s.329.

¹⁶⁵ Kozbe, s.329-330.

¹⁶⁶ Aynur Özfirat, *Üçtepe II, Tunç Çağları: Kazı ve Yüzey Araştırması Işığında*, Ege Yayınları, İzmir, 2006, s.14.

¹⁶⁷ Özfirat, s.92-93.

kadar uzandığı büyük imparatorluğun kuzey sınırını Yukarı Dicle Vadisi oluşturmuştur.¹⁶⁸

4.3.3. G6mme Biçimleri

Üçtepe 'de yapılan kazılarda mezar odası gör6lm6ř olup, mezar odasının yapımında düzg6n kesme taşlar kullanılmıştır. Kline parçaları, seramik parçaları ve tüm6l6s6n mimari 6zelliklerinde mezar izlerine rastlanmıştır. Burada yanmış kemik parçaları ve k6l tabakası tespit edilmiştir bu durum burada kremasyon uygulandığını g6stermektedir.¹⁶⁹

4.3.4. Mezar Buluntuları

Kazılan alan k6ç6k olmakla birlikte, mimari ve materyal k6lt6r, buraya yerleşenlerin Son Tunç Çağı'nda b6lgede var olanların devamı değil Assur yerleşmelerinden tanıdığımız k6lt6r6n taşıyıcıları olduğunu açıkça g6stermektedir. İki evreli Orta Assur yerleşmesinin geç evresine ait bir mezarda ele geçen zengin buluntular, Üçtepe'de yönetici/soylu/zengin bir grubun da varlığına işaret eder.¹⁷⁰ Anne ve çocuğunun birlikte g6m6ld6đ6 mezarda ele geçen sekiz altın k6pe, altın varaklarla s6sl6 iki adet taştan sembolik g6z, bir altın hızma, y6zlerce taş boncuktan oluşan 6ç kolye, iki porselen k6se, bronz halhal ve bilezik gibi buluntular bu değerlendirmeyi g6çlendirir. Benzer nitelikte zengin buluntular veren Yeni Assur D6nemi'ne ait bir çocuk mezarı, 2011 yılında h6y6đ6n kuzey eteğinde ortaya çıkarılmıştır.¹⁷¹

İlısu b6lgesinde yapılan kazılar, Üçtepe'nin de içinde bulunduğu Yukarı Dicle b6lgesinde Orta Assur D6nemi yerleşmelerinin terk edilmesiyle kuzeyden gelen ve yivli çanak ç6mlek kullanan yarı g6çebe toplumlar arasında bir ilişkinin olduğu yolunda yeni veriler sunmuştur. Üçtepe, Ziyaret Tepe, Giricano, Kavuşan gibi birç6k yerleşmede Orta Assur yerleşmeleri 6zerinde saptanan genellikle el

¹⁶⁸Halil Tekin, Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Asur D6nemi Mezarları, *Hacettepe 6niversitesi Edebiyat Fak6ltesi Dergisi*, Cilt:26,Sayı:2, 193-211.

¹⁶⁹ Tekin, s.198.

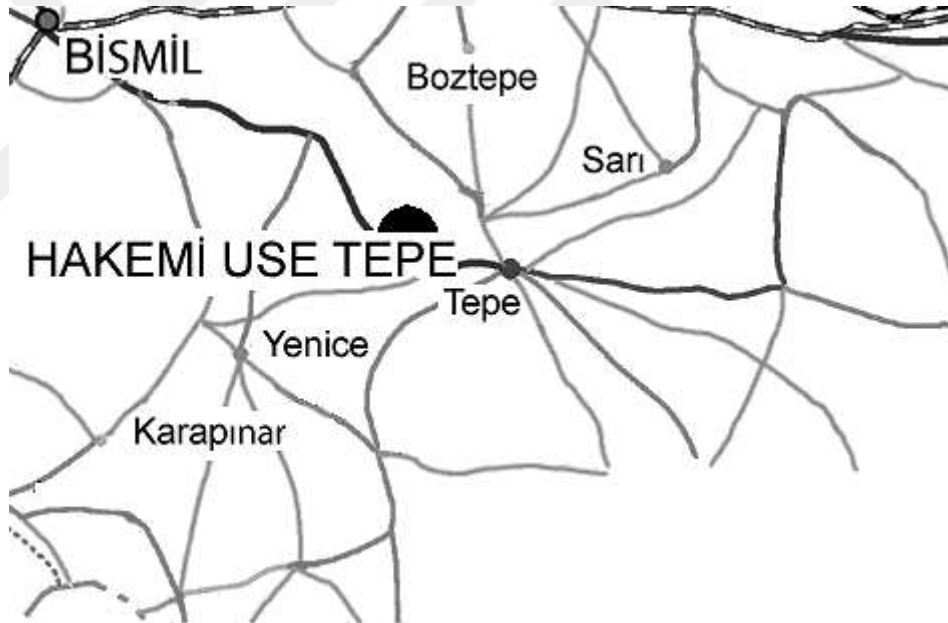
¹⁷⁰ Kemalettin K6roğlu, "Üçtepe I- Yeni Kazı ve Y6zey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur D6nemi Tarihi Coğrafyası", *Hakkı Dursun Yıldız'ın Anısına*, T6rk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.25-30.

¹⁷¹ Kemalettin K6roğlu, "Üçtepe", *Assurlular: Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'unKrallığı*, *Taurus Anadolu Uygarlıkları Serisi 7*, (Ed. Kemalettin K6roğlu, Selim Ferruh Adalı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s.327.

yapımı “yivli çanak çömlek” ve ilişkili buluntular, güneydeki yerleşik kültürlerle değil, kuzeyden gelen yarı göçebe toplumlarla ilişkilidir.¹⁷²

4.4. Hakemi Use

Yukarı Dicle vadisinde yer alan Hakemi Use yerleşimi, Diyarbakır ili Bismil ilçesinin 12 km. güneydoğusunda konumlanmaktadır. Yerleşim Dicle Nehrinin akış yönüne göre sağ yakasında yer almaktadır.¹⁷³Höyük G. Algaze ve ekibi tarafından bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında ziyaret edilmiştir. İlk araştırmalar 2001 yılında; ODTÜ-TAÇDAM desteği ile gerçekleştirilen Kargamış ve Ilısu Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültürel Varlıklarını Kurtarma Projesi kapsamında 2009 yılında Halil Tekin başkanlığında kazısı yapılmıştır.¹⁷⁴

Harita 4.4. Hakemi Use Höyüğü (TAY).

¹⁷² A. Tuğba Ökse, Ahmet Görmüş, “Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A study on the evidence from Salat Tepe in the Upper Tigris Region”, *Soma 2008, Proceedings of the XII Symposium on Mediterranean Archaeology*, (Ed.Hakan Öniz), Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus, 5-8 March 2008, England, BAR International Series 1909, s.165-172.

¹⁷³ Halil Tekin, “New discoveries on a Hassuna/Samarran site on the Upper Tigris region: Hakemi Use”, *Proceeding of the 6th International Congress on the Archaeology of the NearEast*. May, 5th-10th 2008, Università di Roma, 2010, s.25-26.

¹⁷⁴ TAY-Yerleşim Ayrıntıları.

4.4.1. Mezarların Konumu

Yapılan araştırma raporlarına göre, Höyük, yaklaşık 120 m. çapında ve 4 m. yüksekliğinde basık ve yayvan bir görünüme sahiptir. Hakemi Use’de kazılar 2001 yılında Doç. Dr. Halil Tekin başkanlığındaki bir ekip tarafından başlatılmış, 2013 yılına kadar sürmüştür. Yapılan kazı çalışmalar neticesinde yerleşimde iki tabaka tespit edilmiştir. Bunlar:¹⁷⁵

- **I. Tabaka:** Erken Demir Çağı / Geç Assur dönemi
- **II. Tabaka:** Geç Neolitik dönem / Hassuna- Samarra

Yapılan araştırma raporlarına göre, Hakemi Use mezar konumları aşağıda verilmiştir¹⁷⁶:

- **Geç Assur Dönemi:** G6, G7 ve F6 açmalarıdır.

4.4.2. Mezar Tipleri

Hakemi Use’deki arazi alanlarında bulunan mezarlar basit toprak mezar tipinde olup, dört basit toprak mezar G6, G7 ve F6 açmalarında bulunmuş olup, ” M-233, M-238, M-259 ve M-262” kodlarıyla adlandırılan mezarlar evlerin tabanlarında saptanmıştır.¹⁷⁷

4.4.3. Gömme Biçimleri

Hakemi Use’deki arazi alanlarında bulunan mezarlara ait gömme biçimleri aşağıda ayrıntılı ele alınmıştır.¹⁷⁸

M-233: G7 Açmasının güney profili yakınlarında yer almaktadır. Mezar bir bebeğe ait olup, mezarda sadece kafatasına ait bazı parçalara ulaşıldığından bireyin yatış yönü tespit edilmiştir.

¹⁷⁵ Halil Tekin, “Hakemi Use'den Bir Pintadera”, *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, (Ed. Süleyman Özkan, Halime Hüryılmaz, Atila Türker), Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi, İzmir, s.231-238.

¹⁷⁶ Tekin, s.195.

¹⁷⁷ Tekin, s.195.

¹⁷⁸ Tekin, s.197-201.

Resim 4.7. Hakemi Use M-233 (Tekin, s. 197).

M-238: F6 Açmasının güney profilinde yer almaktadır. Mezar 30 yaşlarında erkek bireye aittir. İskeletin ayaklarının alt kısmı açma profilinin içinde kuzey-güney yönünde yatırılmış olup, baş ve gövdenin üst kısmı batıya meyilli bir şekilde yönlendirilmiştir.

Resim 4.8. Hakemi Use M-238 (Tekin, s. 197).

M-259: G6 Açmasının batı profilinin taban altında yer almaktadır. Mezar 40-45 yaş aralığında erkek bireye aittir. Birey sırt üstü yatar vaziyette kuzey-güney

doğrultusunda yatırılan bireyin, yüzü doğuya dönmüş durumda elleri göğüs hizasında bağlanmıştır.¹⁷⁹

Resim 4.9. Hakemi Use M-259 (Tekin, s. 197).

M-262: G6 Açmasının güney profili içinde yer almaktadır. Mezar yeni doğmuş bir bebeğe aittir. Mezar, yüzeye yakın olduğundan mezardaki bireyin kafatasına ait sadece birkaç kemik ele geçirilmiştir. Bu nedenle; yatış yönü veya biçimi gibi, mezarla ilgili ayrıntılı bilgi elde edilememiştir.¹⁸⁰

4.4.4. Mezar Buluntuları

Hakem Use'deki arazi alanlarında bulunan mezar buluntuları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır:¹⁸¹

M-233:Kafatasının üzerinde yer alan bir vazo, mezara bırakılan tek arkeolojik buluntuyu oluşturmaktadır. Ağız kısmı eksik olarak mezara konulmuş ve hızlı dönen çarkta üretilmiş bu vazo, ince bir işçiliğe sahiptir. Dışa doğru açılan ağız kenarlı, kısa silindirik boyunlu vazonun şişkin gövdesi küçük bir halka diple sonlanmaktadır. Kızıl sarı renkli hamurunun içinde çok az miktarda kireç mevcuttur. Dış yüzeyinde çark izlerine paralel olarak düzleştirme izleri seçilebilmektedir. 3mm. kalınlıktaki cidarın renginden ve dokusundan, yüksek ısıda ve yeterli sürede pişirildiği anlaşılmaktadır.

¹⁷⁹ Tekin, s.197.

¹⁸⁰ Tekin, s. 197.

¹⁸¹ Tekin, s.197-201.

Resim 4.10. Hakemi Use M-233 ele geçen vazo (Tekin, s. 197).

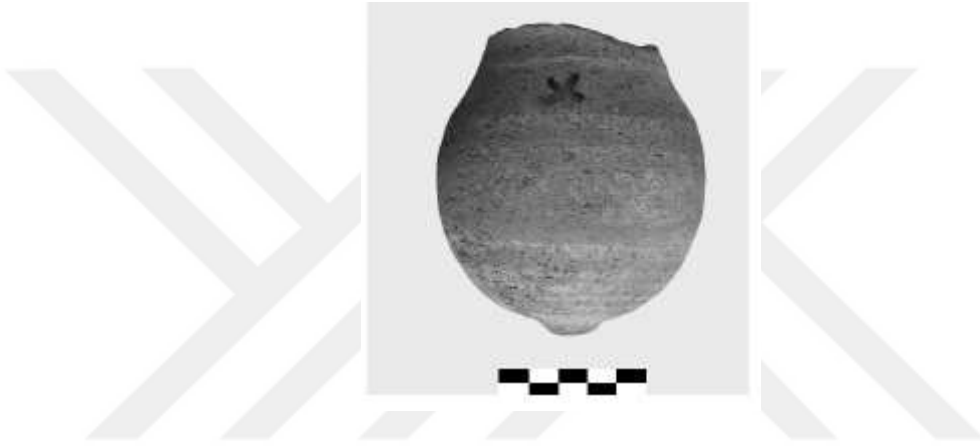
M-238: İskeletin baş kısmında üç ve kalçanın sağ tarafında bir adet olmak üzere toplam dört kap, mezar eşyası olarak bulunmuştur. Bu kaplardan yayvan tabak biçimli olup, kaplar iskeletin baş kısmını çevreleyecek şekilde yerleştirilmiştir. Ense kısmına dayandırılan düğme dipli iri vazo ile yüz hizasına gelen ve yüzü tamamen kapatan çanak, âdeta kafatasını sıkıştırmış olup başın üst kısmına bırakılan ikinci bir düğme dipli kap başı çevreler durumdadır.

Resim 4.11. Hakemi Use M-238 ele geçen çanak (Tekin, s. 197).

Resim 4.12. Hakemi Use M-238 ele geçen vazo (Tekin, s. 197).

Resim 4.13. Hakemi Use M-238 ele geçen memecikli kap (Tekin, s. 197).

M-259: Kafatasının üst kısmında ve yaklaşık 15 cm uzaklıkta dik durumda yer alan bir kandil bulunmuş olup, Kandil oldukça itinalı bir işçilik göstermektedir. Çarkta üretilip daha sonra elle son şekli verilmiş olan kandil, iki kısımdan oluşmaktadır. Üst kısmı yonca ağzı şeklinde olan buluntu, üç boğumlu silindirik bir kaideyle altta daha geniş bir çanağa tutturulmuştur. Kalınlaştırılmış ağız kenarlı olan alttaki çanağın dip kısmı zeminde dik durabilmesi için içi boş bir kaide şeklinde yapılmıştır. Oldukça itinalı bir işçilik gösteren açık kahverengi hamuruna katkı maddesi olarak az miktarda kum katılmıştır. Kap yüzeyinde ateş izine veya kandil olarak kullanıldığına işaret edecek bir islenmeye rastlanmamıştır.

Resim 4.14. Hakemi Use M-259 ele geçen kandil (Tekin, s. 197).

M-262: Mezarda son derece iyi kalitede Geç Assur dönemine tarihlenen memecikli/düğme dipli formlu bir bardak ele geçirilmiştir.

Resim 4.15. Hakemi Use M-262 ele geçen memecikli kap (Tekin, s. 197).

SONUÇ

Assur 'un çekirdek bölgesindeki ölü gömme geleneğine dair soru işaretlerine Yukarı Dicle Havzası'nda yapılan kazı çalışmaları ve elde edilen veriler yoluyla cevap bulmak esas alınmıştır. Assur inancına göre ölüyü yakmak onu kimliksiz bırakmak ile eş sayılıyordu. Özellikle Yeni Assur Krallığı'nda farklı inanca sahip birçok insan bir arada yaşıyordu. Ölüsünü yaktıktan sonra onu ailesinden uzağa gömmek yerine evinin tabanına gömer ya da ölen kişi için mezar odası inşa ederek günlük kullanım eşyaları ile beraber gömerdi. Böylece ölen kişi onlarla beraber yaşamaya devam ettiğine inanılırdı. Geniş bir coğrafyaya yayılan Assur Devleti, hızla artan nüfus ile beraber ölülerini gömmek için yaşadıkları yere uzak bir nekropol alanı oluşturmak yerine ölüsünü yakmış ve yakma işleminden sonra bunun için hazırlanan urnelere koyarak çözüm bulmuştur.

Assurlular, ölülerini genellikle yapı ya da sarayların içinde yer alan bazı odaların tabanları altına farklı biçimlerde gömmüşlerdir. Yeni Assur döneminde yaygın bir kullanıma sahip olan kemerli oda mezarlar, Assur ölü gömme gelenekleri içinde önemli bir yere sahiptir. 1980'li yıllarda kazısı yapılan bazı Assur kentlerinde çok az sayıda krallara ait mezarların varlığı bilinmekteydi. (II. Assurnasirpal, V. Şamşi-adad) Nimrud'da yürütülen restorasyon çalışmalarında Kuzeybatı Sarayı'nda kraliçelere ait zengin ölü armağanlarının olduğu mezarlar keşfedilmiştir. Bu mezar odalarının saraylar inşa edilirken tasarlandığı yapılan çalışmalar sonucu anlaşılmıştır. Daha önce Kuzeybatı Sarayı'nda kazı yapan Mallowan, sarayın taban döşemelerine dikkat etmemiştir. 1988 yılında Nimrud'da çalışan Iraklı arkeolog Musahem Mahmoud Hussain başkanlığındaki ekip sarayın özel ikametgâh kısmını restore ederken taban tuğlalarını değiştirirken kraliçelere ait oda mezarları bulmuştur. Assur ölü gömme geleneklerinin bilinmeyenlerini açığa çıkarmak açısından oldukça büyük öneme sahiptir.

Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Ziyaret Tepe'de yapılan kazı çalışmaları sırasında açığa çıkan kremasyon çukurları, Assur inancında farklı etnik grupların varlığını ortaya çıkarmıştır. Ölü yakma geleneği oldukça maliyetlidir ve bu işlem birkaç aşamadan oluşur. Assur'da ölü yakma çukurlarının sadece saray komplekslerinde karşımıza çıkması, bunun inanç sistemi dışında sosyo-ekonomik farklılığının da etkisinin olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Nimrud'da yer alan

Kuzeybatı Sarayı'nda keşfedilen mezar odalarında ölü yakma geleneğinin uygulandığı yapılan arkeolojik kazılarda tespit edilmiştir. Aslında buradan farklı bir sonuç daha çıkarılabilir: belki de Assur saraylarında farklı inanç sistemine mensup kişiler bir arada yaşıyordu. Bu yüzden Yukarı Dicle Havzasına geldiklerinde bu geleneği devam ettirmiş olduklarını, Ziyaret Tepe'deki Tunç Saray'da ortaya çıkarılan kremasyon çukurlarından anlamaktayız.

Sonuç olarak;

- Assur'un çekirdek bölgesindeki ölü gömme geleneği ile arka bahçesi olarak gördüğü Yukarı Dicle Havzası'nda uygulanan ölü gömme geleneği arasında çok az farklar olmakla beraber aynıdır.

- Assur'un çekirdek bölgesinde yer alan oldukça zengin mezar hediyelerine sahip tonozlu oda mezarlar, yerini Yukarı Dicle Havzası'nda basit şekilde kerpiç ile örülmüş dikdörtgen mezar yapılarına bırakmıştır.

- Her iki bölgede de kremasyon gömü tipi ile karşılaşılmaktadır. Lahit mezar Assur başkentlerinden biri olan Nimrud'da, kraliçeler için özel olarak yapılmış oda mezarlarda karşımıza çıkmaktadır. Yukarı Dicle Havzası'nda benimde araştırma konum olarak ele aldığım yerleşimlerde lahit mezarlar ile karşılaşılmamıştır.

- Basit toprak mezarlar her iki bölge içinde benzer özellikte olup, kremasyon gömü şeklide de uygulanmıştır.

- Dur Katlimmu Şehrinde yapılan kazı çalışmaları sırasında kremasyon çukurları tespit edilmiştir. Yine aynı uygulamanın Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Assur'un eyalet merkezi Ziyaret Tepe'de (Tuşhan), açığa çıkarılan Tunç Saray'da karşımıza çıkmaktadır.

Assur Krallığı'nın çekirdek bölgesindeki ölü gömme geleneğine dair soru işaretleri, Yukarı Dicle Havzası'nda yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ile azda olsa cevap bulmuştur. Assur inancına ters olan ölü yakma geleneğinin hem yukarı Dicle Havzası'nda hem de Assur'un çekirdek bölgesinde uygulanması, farklı etnik grupların varlığını işaret etmektedir. Assur inancına ters olan ölü yakma uygulamasının Hitit ve Aramilerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Assur kökenli olmayan halkın varlığından söz etmek yanlış olmayacaktır. Assur topraklarında

nadiren de olsa uygulanan ölü yakma geleneğinin özellikle Yukarı Dicle Havzası'nda seçkin yönetici sınıfın kendi cenaze törenlerinde uygulamış oldukları düşünülmektedir. Kremasyon yani ölü yakma geleneğinin, Assur coğrafyasında karşımıza çıkması yönetici ve soylu kesimin etnik yapısı ile alakalı olduğu düşüncesini açığa çıkarmıştır.

Assur inancına ters düşen ölü yakma geleneği iki farklı şekilde gerçekleşirdi. Yakma işleminden sonra özel olarak yapılan urnelere koyma şeklindeki uygulamanın yanında ölen kişiler için kremasyon çukurları yapılırdı. Böylece Assur'da kremasyon gömünün uygulandığı elde edilen verilerle doğrulanmıştır.

KAYNAKLAR

- AKKUŞ, Suzan, *Mezopotamya'da Törenler*, Ankara 2014.
- BALKAN, Kemal, *Kaniş Kârumu'nun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.
- BRADLEY, Parker, “Yukarı Dicle Arkeolojik Projesi (UTARP) 1999 Ön Rapor”, *İhsu ve Karkamış Kazı Raporları*, Ankara 1999.x
- COŞKUN, Nil, “Mardin Müzesinden Bir Grup Yeni Assur Çanak Çömleği”, *Olba XXII, Mersin* 2014.
- ÇİFTÇİ, Esra, “Yeni Assur Krallığı'nda İki Tekerlekli Yük Taşıtları”, *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, Cilt:2, Sayı:2, 2017, 210-223.
- DALKILIÇ, Semra, *Orta Assur Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve I. Tiglat-Pileser Döneminin Siyasi Faaliyetleri*, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2016, (Yüksek Lisans Tezi).
- EBELİNG, Erich, MEİSSNER, Bruno, WEİDNER, Ernst, SODEN, Wolfram Von, EDZARD Dietz Otto, *Reallexion der Assyriologie I*, Walter de Gruyter 2002.
- FERRERİ, Silvia, *Cremation Burials in North Mesopotamia in the First Millennium BC: Evidence of Social Differentiation in the assyrian Empire?*, Master Degree Thesis, London 2015.
- GRAYSON, Albert Kirk *Assyrian Rulers of the First Millennium BC (1114-859)*.Toronto-Buffalo London 1991.
- HAGENS, Graham,*The Assyrian King List and Chronology: A Critique*, Canada 1998.
- JACOBSEN, Thorkild,*Toward the Image of Tammuz and Other Essays on Mesopotamian History and Culture*, Cambridge, 1970.
- KÂHYA, Ömer, “Ölüm Sonrası Hayat: Sumerce Metinlerde Öteki Dünya”, *TAD*, C.37/S.63, 2018, 49-76.
- KAHYA, Ömer, *Sümerce Metinlere Göre Eski Mezopotamya'da Öteki Dünya Anlayışı*, Ankara 2013.
- KARADOĞAN, Sabri, KOZBE, Gülriz, *Yukarı Dicle Havzası Jeomorfolojik Özellikleri*, Ege Üniversitesi Yayınları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Profesör Doktor İlhan Kayan' a Armağan, Bornova 2013.
- KARAKOÇ, Murat, “Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı”, *folklor/edebiyat*, Cilt:22, Sayı:87, 2016.

KARG, Nobert, “Gre Dimse 1998: Başlangıç raporu”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Öztürk), ODTÜ Yayınları, Ankara 1999.

KINAL, Furuzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, No:337, Ankara 1983.

KOZBE Gülriz, “31. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt”, *Kavuşan Höyük Kazısı 2008*, (Haz. Haydar Dönmez, Canan Keskin), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.

KOZBE Gülriz, “Kavuşan Höyük 2005 Yılı Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt:28, Sayı:1,2007, 573-588.

KOZBE Gülriz, “Kavuşan Höyük/Diyarbakır Yeni Assur Dönemi Gömüleri”, *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar: Veli Sevin’e Armağan*, (Ed. Aynur Özfirat), Ege Yayınları, İstanbul 2014.

KOZBE Gülriz, “Kavuşan Höyük: Assur İmparatorluğu’nun Taşrasında Küçük ve Özgün Bir Yerleşim”, *Assurlular: Dicle’den Toroslar’a Tanrı Assur’un Krallığı, Taurus Anadolu Uygarlıkları Serisi 7*, (Ed. KÖROĞLU Kemalettin, Selim Ferruh Adalı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

KOZBE Gülriz, “Kavuşan Höyük”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, (Ed. Altan Çilingiroğlu, Zeynep Mercangöz), Ege Üniversitesi Kültür Yayınları, İzmir.

KOZBE Gülriz, *1993 yılı Mezopotamya Arkeolojisi ders notları*.

KOZBE Gülriz, *Çanak Çömlek Gelenekleri Işığında Geç Tunç Çağı Sonundan Geç Demir Çağı Sonuna Dek Yukarı Dicle Bölgesi’nde Assur Varlığı*, Hayat Erkanal’a Armağan, Homer Yayınları, İstanbul 2006.

KÖROĞLU Kemalettin, “Üçtepe I- Yeni Kazı ve Yüzey Bulguları Işığında Diyarbakır/Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası”, *Hakkı Dursun Yıldız’ın Anısına*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

KÖROĞLU Kemalettin, “Üçtepe”, *Assurlular: Dicle’den Toroslar’a Tanrı Assur’un Krallığı, Taurus Anadolu Uygarlıkları Serisi 7*, (Ed. KÖROĞLU Kemalettin, Selim Ferruh Adalı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

KÖROĞLU, Kemalettin, "Demir Çağı'nda Yukarı Dicle Bölgesi", *Anadolu Araştırmaları*, 2011, 449-476.

KÖROĞLU, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi- Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2006.

KÖROĞLU Kemalettin, *Üçtepe I:Yeni kazı ve yüzey bulguları ışığında Diyarbakır/Üçtepe ve çevresinin Yeni Assur Dönemi tarihi coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

KÖSE Nilgün, Çoşkun, *Diyarbakır-Bismil yüzey araştırmasında (Dicle'nin Güneyi) saptanmış yerleşimlerin çanak çömlek malzemesinin değerlendirilmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2005, (Yüksek Lisans Tezi).

LANDSBERGER Benno, BALKAN, Kemal, *Assur Kralı Irisum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi*, BELLETEN XIV-54, 1950, 171-268.

LEİCK Gwendolyn, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, The Scarecrow press, 2010.

LUCKENBİLL Daniel David, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, New York 1968.

LUCKENBİLL Daniel David, *Ancient Record of Assyria and Babylonia I*, Roma 1967.

MALPAS Jeff, SOLOMON, Robert, *Ölüm ve Felsefe*, (Çev: Nur Küçük), İthaki Yayınları, İstanbul 2005.

MATNEY Timothy, KÖROĞLU Kemalettin, WİCKE Dirk, MACGİNNİS John, "31. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt", *Diyarbakır/ Ziyaret Tepe 2008 Yılı Kazı Çalışmaları*, (Haz. Haydar Dönmez, Canan Keskin), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.

MUTLU Gülseren, *Anadolu'da Orta ve Son Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 2018, s.71-101.

NARÇİN Ali, *A'dan Z'ye Kadar Assur*, Ozan Yayınevi, İstanbul 2008.

OATES Joan and David, 'Nimrud' An Assyrian Imperial City Revealed, British School of Archaeology in Iraq, London 2001.

ÖKSEA. Tuğba, "Salat Tepe 1998", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Öztürk), ODTÜ Yayınları, Ankara 1999.

ÖKSEA. Tuğba, "Salat Tepe 2001 Yılı Kurtarma Kazısı", *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Greenhalgh, Jale Velibeyoğlu), ODTÜ Yayınları, Ankara 2004.

ÖKSEA. Tuğba, Ahmet Görmüş, “Nomadic Way of Life in the Early Iron Age: A study on the evidence from Salat Tepe in the Upper Tigris Region”, *Soma 2008, Proceedings of the XII Symposium on Mediterranean Archaeology*, (Ed.Hakan Öniz), Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus, 5-8 March 2008, England, BAR International Series 1909.

ÖKSE, A. Tuğba, ALP, A. Oğuz “Salat Tepe 2000 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, (Ed. Numan Tuna, Jale Öztürk), ODTÜ Yayınları, Ankara 2002.

ÖZBİLEN Serdar, *Yeni Assur Devleti'nin Yukarı Dicle Havzası'ndaki Yayılımı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, (Yüksek Lisans Tezi).

ÖZFIRAT Aynur, *Üçtepe II, Tunç Çağları: Kazı ve Yüzey Araştırması Işığında*, Ege Yayınları, İzmir 2006.

ÖZKAYA, Vecihi, ÇOŞKUN, Aytaç, *Körtiktepe Kazıları, Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler*, İstanbul 2007.

ÖZKAYA, Vecihi, YILMAZ, S. Erdal, COŞKUN, Aytaç, *Körtiktepe 2010 Kazısı*, Diyarbakır 2010.

ÖZTERZİ, Sevil, *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

PARPOLA Simo, *National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times*, University of Helsinki 2009.

RADNER Karen,SCHACHNER Andreas “Tushan'dan Amidi'ye: Assur döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla İlgili Topografik Sorular”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, (Ed., Numan Tuna, Jean Öztürk, Jale Jelibeyoglu), ODTÜ Yayınları, Ankara 2001.

RADNER Karen, *The Neo-Assyrian Empire*, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 2014.

SEEHER Jürgen, “Getreidelagerung in unterirdischen Grossspeichern: zur methode und ihrer anwendung im 2. Jahrtausend V. Chr. am Beispiel der Befunde in Hattusa”, *Studi Micenei Ed Egeoanatici*, Cilt:42, Sayı:2, 2000.

SEVER Erol, *Assur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

SEVİN Veli, *Assur Resim Sanatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

SEVİN Veli, *Yeni Assur Sanatı I Mimarlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

SEVER Hüseyin, “Assur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2018, s.31.

SZUCHMAN Jeffrey, *Ziyarettepe / Tuşhan / Upper Tigris*, California University, London 2007.

ŞENYURT, Yücel Süleyman “Hititler Döneminde Öbür Dünya anlayışı”, *Bilim ve Ütopya/Aylık Bilim ve Kültür Dergisi*, Sayı:36, 1997, s. 16-19.

TEKİN Halil, “Hakemi Use 2008 yılı kazılarında keşfedilen geç Assur dönemi mezarları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:2, 2009, s. 193-211.

TEKİN Halil, “Hakemi Use Kazıları”, *İlsu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazılar 2004-2008 Çalışmaları*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Diyarbakır.

TEKİN Halil, “Hakemi Use'den Bir Pintadera”, *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, (Ed. Süleyman Özkan, Halime Hüryılmaz, Atila Türker), Ege Üniversitesi Rektörlüğü Basımevi, İzmir.

TEKİN Halil, “New discoveries on a Hassuna/Samarran site on the Upper Tigris region: Hakemi Use”, *Proceeding of the 6th International Congress on the Archaeology of the NearEast*. May, 5th-10th 2008, Università di Roma 2010.

TEKİN Halil, Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Assur Dönemi Mezarları, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:2, s. 193-211.

TOPYÜREK Hacer, *Eski Uygur Türkçesinde 'Ölüm' Kavramı İle İlgili İfadeler*, Kütahya 2009.

UHRİ Ahmet, *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, (Doktora Tezi).

VAN DE MIEROOP Marc, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

YİĞİTPAŞA, Davut, “Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller”, *Dergipark*, 09.09.2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/28701>.

ZAIÀ, Shana, “Adad in Assyria:Royal Authority in the Neo-Assyrian Period, State Archives of Assyria”,*Bulletin an International Peer-Reviewed Journal*, Volume XXVI, Roma 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad Soyad : Songül Yetişir

Uyruğu : T.C.

Doğum Yeri ve Yılı: Diyarbakır

E-posta :
songul_yetisir@hotmail.com

Eğitim Derecesi	Kurum / Program	Mezuniyet Yılı
Doktora		-
Yüksek Lisans		2019
Lisans		2011
Lise		2009

Meslek Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev

Yabancı Dili

İngilizce

Yayımlar